

PUSKÁS JULIANNA

Kivándorlás – bevándorlás – etnikum

(Kutatások az Egyesült Államokban és Európában)

1. A nemzetközi migráció kutatásának fellendülése

Az 1821–1924 közötti években ötvenmillió európai vándorolt a tengerentúli országokba, közülük 33 millióan az Egyesült Államokba. Ez a hatalmas vándormozgalom, a „modern népvándorlás”, az újkor egyik legjelentősebb társadalomtörténeti eseménye.

Az érintett európai országokban a kortársak hevesen vitatták a tengerentúlra irányuló kivándorlást. Érveléseiket mellette és ellene terjedelmes, főleg publicisztikai és pamfletirodalomban is kifejezésre juttatták. A kivándorlás nagy hullámainak elcsitulásával azonban szinte egyidőben megszűnt az érdeklődés a korábban oly nagy izgalmat kiváltó társadalmi jelenség iránt. Vizsgálatára néhány kivételtől eltekintve társadalomtudósok nem fordítottak figyelmet.¹ Ahogy a kivándorlók hazájuk közösségén kívül kerültek, úgy törlődtek ki annak történelméből és történetírásából. Az európai országok nemzeti történetét összefoglaló nagy standard munkákban a nemzetközi migráció, az európai nagy gazdasági kivándorlás történetének kérdései legfeljebb 1/2–1 oldalon nyernek említést.²

A nemzetközi migrációnak mint a bevándorlásnak tanulmányozása az USA-ban is akkor kezdett fontosságot kapni, amikor az ún. „new immigrant”-ok tömeges megjelenésével az amerikai társadalomban kiéleződtek a konfliktusok a korábban letelepedettek és az újonnan érkezők között. A kortársi irodalmat a tengeren túl ugyancsak sokkal inkább az előítéletek és elfogultságok jellemezték, mint a társadalmi jelenség törvényszerűségeinek megismerési szándéka. Amikor pedig a zurnalisztikából a kérdések vizsgálata a társadalomtudományok témája lett, először szociológiai és nem történeti aspektusai kerültek elemzésre. A kutatók figyelme azoknak a problémáknak a tanulmányozására összpontosult, amelyek a bevándorlók letelepedéséhez, beilleszkedésükhöz, asszimilálódásuk folyamatához, konfliktusaikhoz kapcsolódtak. Ezek vonatkozásában az amerikai szociológiai kutatások komoly értékkel gazdagították a társadalomtudományokat. A szociológiai megközelítés – a szociológiai aspektusok oly módon előtérbe helyezése, hogy a történelmi aspektusok háttérbe szorultak, és nem részesültek kellő figyelemben – korlátjait képezték a bevándorlók alaposabb megismerésének. Ehhez ugyanis szükséges a migráció egész történeti folyamatának és az európai „background”-nak tanulmányozása.

¹I. Ferenczi: An Historical Study of Migration Statistics. International Labor Review, XX. 1929.

²Az „Oxford English” többkötetes munkájában a sok millió angol kivándorló, az angol kivándorlás problematikája egy oldalt foglal el. *Hóman–Szekfü*: Magyar történet V. kötete 1,5 oldalt szentel „Népi erők pusztulása” címen a kivándorlás kérdéseinek.

A nemzetközi migráció kérdéseinek történeti szakkutatása viszonylag későn kezdődött az Egyesült Államokban is. Edward N. Saveth³ professzor tájékoztatása szerint csak 1925 után akadt néhány történész, aki kutatási témának a bevándorlás történetét választotta. Az elemzések középpontjába azonban ők is általában csak a folyamat második részét, a bevándorlást állították. A folyamat első, azaz a vándorlás európai szakaszát hagyományosan úgy tekintették, mint egyértelmű menekülést az „óvilágból” a „lehetőségek országába”. Azt, hogy a bevándorlást az Egyesült Államokba csak az európai körülményekből kiindulva lehet megérteni és hogy az sokkal komplexebb mozgalom, semhogy ki lehetne fejezni olyan leegyszerűsített modellben, amelyben egyrészt csak az amerikai lehetőségek, másrészt csak az európai parasztság nyomora hangsúlyozódik, az amerikai történetírásban először Marcus Lee Hansen⁴ hangsúlyozta.

A nemzetközi migráció kutatásában az 1960-as évektől egy új periódus körvonalai mutatkoztak. A téma kérdéseinek tudományos vizsgálata ez évektől mind az európai, mind a tengerentúli országokban kezdett előtérbe kerülni. Az érdeklődés megnövekedett, nemcsak közgazdászok, demográfusok és néprajzosok, hanem történészek körében is, bár kétségtelen, hogy az előbb említettek kerültek élre a kutatásokban.

A tudományos érdeklődés megnövekedését a téma iránt mind Európában, mind a tengerentúli országokban sok tényező hozta létre. Valamennyinek számbavétele meghaladja ez áttekintés kereteit, néhány legfontosabb ösztönzőre azonban fel lehet és fel is kell hívni a figyelmet. A nyugat-európai országokban a nemzetközi migráció elemzését az 1960-as évektől aktuálisá kétségtelenül a vendégmunkások tömegesebb foglalkoztatottsága tette, valamint azok a népesedési problémák, amelyek a „harmadik világ”-ban, a fejlődő országokban a demográfiai trendek alakulásához kapcsolódtak. A szocialista országokban a figyelmet a geográfiai mobilitás kérdéseinek tanulmányozására általában a gyorsütemű iparosítással felgyorsult társadalmi mobilitás, az ezzel kapcsolatos jelenségek és megoldandó feladatok ösztönözték. A történeti kutatásokban pedig a parasztság kapitalizmuskori történetének tanulmányozása állította előtérbe a faluról elvándorlás, a tengerentúli kivándorlás problematikáját. Kedvező légkört teremtett a migráció történetének kutatásaihoz az is, hogy a nemzetközi enyhülés fordulatot hozott a szülőháza és a nemzeti közösségekből kiszakadtak viszonyában. A személyes kapcsolatok szélesedésével és erősödésével a hazai társadalom növekvő érdeklődést tanúsít a külföldre eltávozottak további életútjának gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének alakulása iránt.

Az Egyesült Államokban és a többi tengerentúli országban változott a közvélemény s ennek megfelelően az etnikai csoportokat illetően a társadalomtudományi vizsgáldás iránya. Az asszimilációnak korábban uralkodó „melting pot” (olvasztótégely) teóriájával szemben főleg az 1960-as évektől hangsúlyozódtak és váltak népszerűbbé azok az elméletek, amelyek az amerikai népesség multietnikus összetételéből kiindulva a „cultural pluralism”-t propagálták. A korábban erőltetett asszimilációs gyakorlattal szemben társadalmi, sőt állami támogatásban kezdtek részesülni az etnikai tradíciók, értékek őrzésének törekvései. Társadalomtudósok és történészek ez időtől a különböző etnikus csoportok

³Edward N. Saveth: *American Historians and European Immigrants 1875–1925*. New York, 1948.

⁴Marcus Lee Hansen: *The Atlantic Migration 1607–1860. The Immigrant in American History*. 1941. *The History of American Immigration as a Field for Research*. AHR Vol. 32.1926–27.

kapcsolatait, a bevándorlók kulturális örökségének egymásrahatását, új környezetük, valamint eredeti országaik kérdéseit – a továbbiakban erre még részletesebben utalunk – új alapokról, új perspektívákkal kezdték tanulmányozni.

Történészek számára a téma kutatásának fontosságát 1960-ban Stockholmban a történész világkongresszuson Frank Thistlethwaite angol történész exponálta. A korábbi érdektelenség szimptomáit Európában élesen bírálta. Okai magyarázataként főleg azt hangsúlyozta, hogy a kivándorlás Európa történelme számára lényegében negatív jelenség. „Megnyilvánulásában nemzetek feletti. Olyan elszívást, illetve veszteséget jelent a nemzetnek, amit fel sem lehet mérni . . . Egy nemzet történetével foglalkozó kutató számára az emigráció olyan témát jelent, amit legjobb figyelmen kívül hagynia.”⁵ A tengerentúli történészek pedig a bevándorlást erősen „Amerika-centrikus” szemlélettel tanulmányozzák, vizsgálataikban előtérbe csak a „végproduktum”, a bevándorló kerül, az európai háttér homályban hagyásával, vagy sommás, leegyszerűsített általánosításával.

Az európai érdektelenség, az amerikai társadalomtudósok Amerika-centrikus szemléletének bírálata után felvázolta a téma kutatásának új perspektíváit, megközelítésének új szempontjait: kifejtette azt a nézetét, hogy az előrelépésnek akkor van legtöbb eredménye, ha a történészek új módon, új nézőpontról tekintik át a témát. Nem lehet korlátozni a nézőpontot csupán az eredeti kontinensre, sem csupán arra az országra, amely befogadóként elsősorban szerepelt; meg kell kísérelni, hogy ne ki- vagy bevándorlóknak gondoljanak, hanem migrálókban, hogy a migráció folyamatát a tapasztalatok teljes sorozataként vegyék figyelembe, melynek során az egyén egyik társadalmi identitásából egy másikba vált át. Utalt arra, hogy a nemzetközi migráció folyamata sokkal komplexebb, mint a tengerentúlra vándorlás. Megértéséhez fontos az Európán belüli vándormozgalmak alakulásának tanulmányozása, feltárása azoknak az összefüggéseknek, amelyek a külső és belső vándormozgalmak, a kontinentális és interkontinentális, a permanens és a szezonális vándormozgalmak, valamint az általános társadalmi mobilitás között vannak. A kutatóknak ki kell terjedniük a visszavándorlás kérdésére, a migráció hatásának vizsgálatára a kibocsátó országot illetően is.

Frank Thistlethwaite előadása az 1960. évi stockholmi történész világkongresszuson jelentős és közvetlen stimuláló tényezőként hatott azokra a történeti kutatásokra, amelyek az 1960-as évektől Európa-szerte megindultak vagy lendületet kaptak. „Kihívására” legnagyobb erőbedobással svéd történészek válaszoltak. Az Uppsalai Egyetem történelmi részlegében 1962-ben kezdődött a „Sweden and America after 1860. Emigration, Reemigration, Social and Political Debate” (Svédország és Amerika 1860 után. Kivándorlás, visszavándorlás, társadalmi és politikai vita) tudományos program végrehajtása, amelynek középpontjában a tengerentúli gazdasági kivándorlás történetének tanulmányozása került.⁶ A svédek példáját követték a norvégek és a finnek. A nemzetközi migráció történetének vizsgálata e két országban ugyancsak egyetemi tanszékeket, kutatócsoportokat foglalkoztat. Az 1970-es évekre kialakult a téma történeti kutatásának „Skandináv”

⁵ Frank Thistlethwaite: *Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. XI. Congress International des Sciences Historiques. Rapport V. Uppsala, 1960. 32–60.

⁶ A svéd kutatások főbb eredményeit a „From Sweden to America. A History of Migration.” Ed. Harald Runblom és Hans Norman, Minneapolis–Uppsala 1976. – tanulmánykötetben összegezik. A finn kutatási eredményeket *Reino Kerö*: *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War*. Turku, 1974. c. munkája foglalja össze.

központja.⁷ Lendületet kapott az olasz kivándorlás kutatása, folyóirat, archívum felállításaival.

Lassabban és szűkebb keretek között kezdett kibontakozni a téma kutatása a középkelet-európai (szocialista) országokban. Ez az általánosítás országokként nagy különbségeket takar! A téma tanulmányozásában szociológusok és demográfusok a történészeket Európa e régiójában ugyancsak megelőzték. A kutatások általában a kivándorlás európai folyamatának, méreteinek, gazdasági társadalmi, demográfiai és politikai aspektusainak és a kormányok kivándorlási politikájának vizsgálatára összpontosultak. Tanulmányok, monográfiák, dokumentumkötetek a téma forrásbázisát szélesítették, és azt a publicisztikából (amely a kortársak írásait elsősorban jellemezte) a szaktudomány vizsgálati területévé tették.⁸

Az etnikumok és az asszimiláció problematikáját pedig szovjet néprajzosok állították a vizsgálatok középpontjába Bromlej professzor irányításával. Ezek vonatkozásában figyelemre méltó elméleti megállapításokat hoztak a történeti kutatások számára is.⁹

A nemzetközi migrációnak, mint történeti kutatási témának a fontosságát tanúsítja, hogy 1975-ben San Franciscóban a történész világkongresszusnak már egyik fő témája volt.¹⁰ A kongresszusi report előkészítése és megvitatása érdekében a „Commission Internationale de l'Histoire des Mouvements et des Structures Sociales” 1974 tavaszán Wuppertalban (NSZK) megszervezte a témával foglalkozó európai történészek nemzetközi kollokviumát. A referátumok (32) és a résztvevők száma reprezentálta a kutatások fellendülését az európai országokban.

⁷Két intézet alakult az 1960-as években Svédországban a svéd kivándorlás történeti forrásainak gyűjtésére. Az egyik a Kivándorlási Intézet (Emigrant-institutet i Waxjö), a másik „Institute for Dialect and Folklore Research” (Dialekt och Folkminnesarkinet) in Uppsala.

⁸Csehszlovákiában demográfusok és történészek munkái közül *Jan Sveton: Slovenske vystahovalectvo vobhodi uhorskepo kapitalizmu. Economicky Casopis* 4. 1956. 171–191. *Jan Hazlik: Slovenske vystahovalectvo na prahu Imperialism. Geograficky Casopis* XIII. 1961. 195–210. In: Josef Polišenský (szerk. Zacedtky) „Českej a slovenskej emigracie do USA” Bratislava, 1970. 49–96. említhető. *František Bielik–Elo Rakos: Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty. Bratislava, 1969.*

Ausztriában Hans Chmelar dolgozta fel újabban a Lajtán túli területek vonatkozásában a kivándorlást. „Höhepunkte der Österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den in Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914” Wien, 1974. c. monográfiájában.

Lengyelországban Celina Bobinska és Andrzej Pilch szerkesztésében „Employment Seeking Emigrations of the Poles World Wide in the 19th and 20th Centuries” Krakow, 1975. c. tanulmánykötet foglalja össze az 1870-es évektől a második világháború végéig a lengyel kivándorlásról történeti kutatásainak újabb eredményeit.

Magyarországon az újabb történeti kutatásokat említhetjük: „A parasztek elvándorlása a faluról” „A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában” c. tanulmánykötetben (szerk. Szabó István, Bp., 1965). „A kivándorlás és a magyar uralkodó osztály 1849–1914” a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történeti Intézetének Évkönyve „Kísérletek az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás korlátozására” 1971. Kutatásainak összegezését tartalmazza „A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914” Bp., 1980. c. munkája. Néhány kutató egy-egy megye kivándorlásának kérdéseit vizsgálta. A magyarországi kivándorlás kvantitatív orientáltságú és komparatív tanulmányozására tett kísérletet *Puskás Julianna: Kivándorlás az Egyesült Államokba 1914 előtt. Történelmi Szemle, 1975.*

⁹Ld. részletesebben *J. V. Bromlej: Ethnosz és néprajz. Bp., 1976.*

¹⁰Ld. a XV. Történeti Világkongresszus programját, 1975.

Mind Wuppertalban, mind a San Franciscó-i történész kongresszuson az eszmecserék, a viták középpontjában a statisztikai források hasznosíthatóságának nehézségei s azok leküzdésének módszerei, terminológiai problémák, vándorlók típusainak meghatározása, a tipologizálás módjai kerültek. Hangsúlyozódtak a vándorlások regionális jellegzetességei, a kutatásokban az interdiszciplináris megközelítés kívánalmai, és nem utolsósorban a komparatív tanulmányozások szükségessége, valamint lehetőségei. Történészek érdeklődéssel fogadták a svéd Sune Akerman „From Stockholm to San Francisco” című tanulmányát, amelyben 1960 óta a migráció kutatásában mutatkozó eredményeket és változásokat elemezte. Felhívta a figyelmet arra, hogy a legutóbbi évtized folyamán a kivándorlás-kutatások jelentősen előrehaladtak az európai országokban. A téma tudományos kutatásának fellendülése új kutatási módszerek alkalmazásával, új források bevonásával párosult. A statisztikai módszerek fejlődése, finomodása, a computer segítése szilárdabb bázisra helyezte a mennyiségi becsléseket, és különböző migrációs modellek megalkotását tette lehetővé. A kvantitatív módszerek alkalmazásában, a modellek alkotásában közgazdászok, demográfusok és szociológusok járnak élen, de jelentős előrehaladás tapasztalható ezek vonatkozásában történészek körében is. Véleménye szerint történész számára is attól függ a téma sikeres kutatása, hogy mennyire tud olyan társadalomtudóssá válni, aki képes adaptálni a többi társadalomtudomány eredményes új kutatási módszereit. Különös hangsúllyal hivatkozott a wuppertali munkabizottság azon közös véleményére, hogy a társadalomtörténet területén a migráció témája az, amely talán a leginkább lehetővé teszi és ugyanakkor igényli a comparative studies-t (összehasonlító elemzéseket), és hogy a kutatások mai szintje már kedvező feltételeket nyújt a téma kutatóinak szorosabb nemzetközi együttműködéséhez.¹¹

2. Európából a tengerentúlra vándorlás történeti modelljének felvázolása

Nem könnyű az európai kivándorlás folyamatát, szakaszait, hosszabb és rövidebb távú ciklusait pontosan rekonstruálni. Különösen nem könnyű a kivándoroltak tényleges számát egy-egy országból, illetve népcsoportból megállapítani. A nehézségeket mindenekelőtt a statisztikai források (kivándorlások, bevándorlások és népszámlálások) hiányosságai okozzák.¹² Bár általánosan hangsúlyozhatók a migráció statisztikáinak korlátai, országonként nagyok a különbségek ezek vonatkozásában. A nemzetközi migráció történetének kvantitatív orientáltságú kutatásához a nyugat-európai országok, illetve népek gazdagabb, jobban hasznosítható történeti statisztikai adatokkal rendelkeznek, mint a közép-kelet-európai országok. A nemzetiségileg homogénebb népesség, az országghatárok stabilabb volta könnyebbé teszi a migrációs folyamatok áttekintését, pontosabb elemzését. A svédek kivándorlásáról például részletes, minden kutatási igényt kielégítő statisztikai adatok már 1850-től találhatók. Népességük geográfiai mobilitását a községi regiszterek alapján pedig legalább 200 évre visszamenően nyomon követhetik.¹³

¹¹ From Stockholm to San Francisco. The Development of the Historical Study of External Migration. Uppsala University, Sweden, 1975.

¹² Ferenczi, I.: An Historical Study of Migration Statistics. International Labor Review Vo. XX. 1929.

¹³ Ld. Lars-Göram Tedebrand: Sources for the History of Swedish Emigration c. tanulmányát. In: From Sweden to America. 1976. 94–106.

Főleg az első világháború előtt Közép-Kelet-Európában az egyes nemzetiségek lakhelyei és az országhatárok nem estek egybe. Európának e régiójában az egyes népcsoportokat illetően a migráció vizsgálatát különösen megnehezíti, hogy bár egyazon állam keretében különböző nemzetiségek éltek, a tengerentúli tömeges kivándorlás kezdeti időszakában sem a kibocsátó, sem a befogadó országok nem regisztrálták a kivándorlók nemzetiségét. Az európai kikötők kimutatásaiban a hajóra szállók mindvégig országonként csoportosítva vannak feltüntetve. Az Egyesült Államok bevándorlási hivatalnokai is csak a századfordulótól (1898/99-től) kezdték a partraszállóktól kérdezni a származási ország mellett nemzetiségüket. S a válasz, amit kaptak nem volt mindig pontos. Előfordult, hogy a bevándorló vagy mert nem értette a kérdést, vagy mert nemzeti öntudata hiányzott, az országot nevezte meg, ahonnan érkezett és nem a nemzetiségét. A kutatások további nehézsége, hogy több egyazon népcsoport különböző államok keretében széttagoltan élt. A lengyelek például a nagy gazdasági kivándorlás folyamatában három állam nemzetiségeként vettek részt. Minden esetre hangsúlyozható, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiából kivándoroltak soknemzetiségű tarkasága egyedülálló Európában (ebből a szempontból a cári Oroszországból távozókat is túlszárnyalták).¹⁴

Az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával területének népcsoportjai új és önálló államok népességébe tagozódtak. A volt Monarchiából a tengerentúlra vándorlás kérdéseit így ma több országban (Ausztriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában) tanulmányozzák. Nem utolsósorban a kutatások említett különleges nehézségei következtében ez országok szakirodalma nagy eltéréseket tartalmaz a forráskritikában, a statisztikai adatok interpretálásában, magának a folyamatnak az értékelésében, jellegzetességeinek meghatározásában. A kutatókban hajlandóság mutatkozik arra, hogy a Monarchiából kivándoroltak között eltúlozzák saját nemzetiségük számát. Magyarországon például az újabb történeti irodalom sem vette kellő kritikai elemzés alá a kivándorlásról a kortársak erősen nacionalista szemléletű információit. Nem helyezett súlyt a különböző statisztikai források (kivándorlás, bevándorlás, visszavándorlás, népszámlálások) adatainak kritikai egybevetésére, együttes tanulmányozásukra, logikai összefüggéseik vizsgálatára. Ennek következtében nem javította az amúgy is problematikus statisztikai források felhasználásának lehetőségét a kivándorlás rekonstrukciójához.¹⁵

Mivel a magyarországi kivándorlók soknemzetiségű összetétele és főleg ennek módosító hatásai az ország népességének etnikai megoszlására szintén nem kaptak kellő hangsúlyt, a köztudat napjainkig másfélmillió magyar kivándoroltat, illetve azok leszármazottait igényli számon tartani az Egyesült Államokban. Más előjellel, de hasonlóan kritikát

¹⁴ Ld. az Annual Report of the Commissioner-General of Immigration adatait 1899-től, US. Department of Labor.

¹⁵ Ezek miatt bírálható például Ráczy István becsléseinek módszere a magyarországi kivándorlók számáról. „A kivándorlás és a magyar uralkodó osztály” c. tanulmányában még két és fél millióra becsülte a magyarországi kivándorlók számát. Legutolsó munkájában (1980) már korrigálja ugyan e számokat, s ő maga is túlzónak tartja azokat, azonban újabb becsléseit sem alapozza meg módszertanilag.

Hasonlóan kritikai megjegyzést fűzhetünk ahhoz a becsléshez is, amikor a szerző a kivándorlók számát a kiadott útlevelek mennyiségéből kívánja levezetni (lásd pl. *Szászi Ferenc*: Az Amerikába irányuló kivándorlás Szabolcs megyéből az első világháborúig (Nyíregyháza 1972)).

válthatnak ki az utódállamok kutatóinak statisztikai becslései, illetve adataik a kivándorlókról.¹⁶ Saját nemzetiségükre vonatkozó számszerű kimutatásaik együttes összege kiteszi, sőt meghaladja Magyarországról az Egyesült Államokba bevándoroltak számát, amiből logikusan az következne, hogy az első világháború előtt magyar nemzetiségűeket ne is keressünk az Egyesült Államokban. Ennek azonban ellentmondanak az Egyesült Államok statisztikai adatain kívül azok a magyar települések is, amelyeknek léte etnikus közösségi tevékenysége számos történeti forrásból rekonstruálható.

Már az eddigiek is érzékeltethetik a nemzetközi migráció történeti tanulmányozásának nehézségeit, az egyoldalúság veszélyét és a korlátokat, amelyek szinte elháríthatatlannak, ha a geográfiai mobilitás vizsgálatát egy-egy országra, illetve népcsoportra szűkítjük le. Társadalomtudósok, történészek ezért egyre inkább magukévá teszik azt a módszertani követelményt, hogy az Európára többé-kevésbé általánosan jellemző összefüggő és egymásra ható népeségmozgások tanulmányozása egy-egy ország vagy népcsoport vonatkozásában is csak komparatív megközelítésekkel ígérkezik eredményesnek.¹⁷

A statisztikai adatok kronológiai sorrendjében (az ún. idősorban), amely 1821-től 1914-ig az Egyesült Államokba évenként bevándoroltak számát tartalmazza, a következő jellegzetességei mutatkoznak:

1. Ha az említett időszakban az Európából kivándorlás folyamatát összefüggéseiben tekintjük, a bevándorlás méretei az első világháborúig fokozatosan növekednek.

2. Az időszak egészében négy kiemelkedő hullám jelezhető. Az első az 1844–1854, a második az 1863–1873, a harmadik az 1881–1888, a negyedik az 1903–1913-as években.

3. A kivándorlás volumenjének évenkénti nagy ingadozásai.

A tengerentúltra áramlás folyamatának további jellegzetessége, hogy a bevándorlók etnikai összetétele, földrajzi hátterük kronológiailag nagy eltéréseket mutat. Annak a kétmillió európainak, akik 1844–1854 között érkeztek az észak-amerikai kontinensre, kb. 80%-a Angliából, Írországból és Németországból származott. A következő két periódusban – 1863–1873 és 1881–1888 –, a partraszállók kétharmad része Írországból, Németországból és a skandináv államokból került ki. Az 1880-as években Németországból nem kevesebb, mint 1 250 000, Skandináviából pedig mintegy félmillió ember vándorolt ki az Egyesült Államokba. A tengerentúltra vándorlás hulláma Európából az 1903–1913-as években tetőződött. Ez több mint tízmillió embert sodort magával, akiknek viszont már több mint kétharmada Közép-Keleteurópából, Olaszországból, az Osztrák-Magyar Monarchiából és Oroszországból származott. A kivándorlás terjedésének földrajzi irányai tehát Európában az angol szigetektől észak felé a német területekre és a skandináv országokba, délkelet felé Olaszországba, az Osztrák-Magyar Monarchiába, és kelet felé a balti országokba, Ukrajnába, dél felé pedig a Balkán-félsziget északi területei voltak.

A kivándorlás folyamata nemzeti csoportonként hasonló irányú fluktuációkkal formálódott. Növekedésének görbéje a gazdasági növekedés görbéjéhez volt hasonló: a szórányos esetekkel induló, lassú elhúzódo fázist a gyors növekedés követte, amely néhány évig, általában öt éven belül, a tetőzés (telítettség) szintjére emelkedett, ahonnan fokozatosan az elcsendesülés fázisába ment át. A növekedési görbe e teljes formájában azonban csak a

¹⁶ *Ivan Cizmici* tanulmányában 1880–1914 között pl. 500 ezerre becsülte a horvát kivándorlók számát – a különböző statisztikai források adatainak egybevetése ugyancsak hiányzik.

¹⁷ Például Magyarországon Thirring Gusztáv, Svédországban Gustav Sundbärg.

Nyugat-Európából eredő kivándorlásban látható. A természetes elcsendesülés szakasza a közép- és délkelet-európai kivándorlásban nem következett be, mivel az első világháború, majd az 1920-as évekkel kezdődő bevándorlási korlátozások a munkaerő szabad nemzetközi áramlását illetően a kivándorlást Európának e régiójából még az elcsendesülés szakasza előtt mesterségesen elvágták.

A nemzetközi migrációnak e főbb jellegzetességeit már a kortársak is észlelték, de elemzésükre nem fordítottak gondot. A tengerentúlra vándorlás első szakkutatói — a statisztikusok és demográfusok — érdeklődését az agrárnépesség nagy geográfiai mobilitása kötötte le, és meghatározó okait szinte valamennyien az európai országok mezőgazdaságainak bajaiban keresték. Csak a két világháború közötti időszakban kezdték közzéadni a folyamat ciklikus mozgásainak eredőit kutatni és formálóit tanulmányozni, valamint keresni a kapcsolatot mind Európát, mind az Egyesült Államokat illetően a tengerentúlra, vándorlás és az általános mobilitás, az iparosítás, az urbanizáció folyamata között.

H. Jerome¹⁸ nevéhez fűződik az a megállapítás (1926), hogy a migráció ciklikus változásait az Egyesült Államok „business cycle”-jei idézték elő, tehát az általa felállított „push” és „pull” tényezők modelljében az első helyet a „pull” tényezőknek tulajdonította.¹⁹ Ez időtől a nemzetközi migráció kutatásában a vita főleg akörül forgott, hogy vajon a „push” (azaz az európai viszonyok taszító), vagy a „pull” (azaz az amerikai viszonyok vonzó) hatásai helyezhetők-e első helyre a tengerentúlra vándorlás folyamatának alakításában.

A legtöbb európai kutató a tömeges kivándorlást előidéző tényezők közül első helyre a népesség növekedését helyezi. Azt a hihetetlenül gyors népességszaporodást, ami a 19. században az európai társadalmak általános demográfiai jellegzetessége, ha régióként változó időszakokban is. Közvetlen okai: a halálozási ráták csökkenése, a javuló orvosi ismeretek következtében a járványok elmaradása, a mezőgazdasági termelés növekedésével az élelmiszerellátás javulása, a tömeges éhínségek visszavonulása.

Nyugat- és Észak-Európában a születések számának lendületes periódusai a 18. század végétől az 1776–95, 1811–25, 1841–60, Közép-Európában pedig az 1870–80-as évek. A születések nagy fellendülése főleg a napóleoni háborúk után vezetett Európa nyugati területén az 1846–50-es évekre a fiatal korosztály, illetve a népességen belül ezek arányának ugrásszerű megnövekedéséhez. A tömeges kivándorlás bontakozásának időszaka ugyancsak ez időktől kezdődött Európa nyugati régióiban. A népesség robbanásszerű növekedése és a kivándorlás között a szorosabb korreláció tehát a magas születési ráták után 20–25 évvel mutatkozik. Ezt tanúsítják például a svédországi születési ciklusok és a svédek kivándorlásának korrelációs vizsgálatainak eredményei.²⁰ Kevés kétség fér

¹⁸ *Harry Jerome: Migration and Business Cycles.* New York, 1926.

¹⁹ H. Jerome teóriáját Dorothy S. Thomas (1945) olyan formában fejlesztette tovább, hogy a svéd kivándorlásban az azt formáló két fő faktor szerepét a következőkben jelezte: Svédország a gyors népesség növekedésével és lassú industrációjával az emigráció latens „push” tényezője hozta létre, miközben az amerikai gazdasági ciklusok alakították az emigrációs görbe fluktuációit (From Sweden to America, 151).

²⁰ *Dorothy Swaine Thomas: Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements, 1750–1933.* New York, 1941.

hozzá, hogy 1850 után több évtizedig a maltuzianizmus árnyékolta be Írországot, mint ahogy szoros korreláció kimutatható az 1870–80-as évek magas születési rátája és az 1900-as évek kivándorlási lendülete között Olaszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában is.²¹

Európa egyes régióiban tehát akkor következtek be a kivándorlás kiemelkedő szakaszai – például az 1840-es és 50-es években Írországon és Németországban, az 1880-as években Svédországban, a 20. század első évtizedében Olaszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában –, amikor a születési ciklus következtében a népességben a fiatal munkaképes korosztály aránya megugrott.

Európai kutatók erőteljesen hangsúlyozzák a „maltuziánus ördög”, a „túlnépesedtség” taszító hatását a tengerentúli kivándorlásba. A többség véleménye szerint a kivándorlókat elsősorban nem az Egyesült Államok lehetőségei vonzották, hanem inkább az történt, hogy az európai népesség hatalmas tömegeit kiszorították magukból azok a társadalmak, amelyeknek gazdasága (ipar-mezőgazdaság) a munkaerőt felszívni nem tudta. S amilyen mértékben az európai országok iparosodtak, úgy lépett fel a tengerentúli kivándorlással szemben a belső migráció alternatívája. A belső és a külső migráció között a korrelációk kimutathatók, olyan formában is, hogy az iparba áramlás hazai lehetőségeinek szélesedésével csökkent a külső vándorlás mértéke.

A népesség növekedése azonban önmagában még nem ad kielégítő magyarázatot a tömeges kivándorlásra Európából. A demográfiai változások maximális befolyásukat mint kivándorlási tényezők akkor és ott gyakorolták, amikor és ahol azok a periódusok, amelyekben a fiatal korosztály számaránya kiugróan emelkedett, egybeesett a termelésben és a társadalomban egyéb változásokkal: például a mezőgazdaságban a modernizálás térhódításával a munkaerőszükséglet csökkenésével, vagy olyan gazdasági-társadalmi változásokkal, amelyek megzavarták a foglalkozások és társadalmi osztályok és rétegek korábbi immobil struktúráját.²²

A 19. században Európában kétségtelenül a legszembetűnőbb átalakulásokat az iparosodás eredményezte. Pontosabban az ipari forradalom, amely Angliában indult, s terjedt a kontinens nagy részére. Ez törte szét a régi termelési szisztémát, pl. a háziipart, és dobott ki foglalkozásából számtalan kézművest. Angliában a gyáripar a kézműveseknek csak egy részét szívta fel. Jelentős számuk azonban, hogy tovább is fenntarthassa falusi kistermelői egzisztenciáját, inkább a tengerentúlra vándorolt. Németországban még nagyobb méretű volt azoknak a kézműveseknek a kivándorlása a tengerentúlra, akiket keresetüktől a gyárak fosztották meg. Az iparosítás közvetve kivándorlásra ösztönzött azáltal is, hogy a városi munkást odakötötte a trade-ciklusokhoz, alárendelve a munkanélküliség rendszeresen ismétlődő periódusainak. A kivándorlás lett tehát sokak számára az egyedüli alternatíva, ha a gyáripar térhódítása következtében nem akartak nélkülözni, vagy legalábbis alábbengedni, szűkebbre szorítani korábbi lehetőségeiket.

Az ipari forradalomnak velejárója, sőt részint annak előkészítője, megalapozója volt a tradicionális mezőgazdaság felbomlása, a modern gazdálkodás térhódítása. Ez a folyamat Európa-szerte a mezőgazdasági népesség tömegeit oly módon is érintette közvetlenül, hogy munkaerejüket a mezőgazdaságban felszabadította, sőt feleslegessé tette, és az így

²¹ Puskás J.: 1978.; Hans Chmelar: 1974.; Kerö: 1974.

²² Marcus Lee Hansen: The Atlantic Migration, 1607–1860. Cambridge (Mass.) 1940.

létrejött viszonylagos túlnépesedés onnan őket kifelé nyomta. Ez volt az a közvetlen taszító, azaz „push” tényező, amely a mezőgazdasági népességben mindenütt lökést adott mind a belső, mind a külső migrációhoz. A mezőgazdasági piac szélesedése változásokat hozott létre mind a földbirtoklás formáiban, mind a művelési módszerekben. Az új módszerek alkalmazásának érdeke követelte a földek egyesítését nagyobb egységekbe, gazdaságokba. Ezek a változások Európa különböző területein más-más formában jelentkeztek: Angliában és Skandináviában az ún. „enclosure movement”-ben (a közlegelők bekerítésének mozgalmában), skót felföldön a farmgazdálkodásról a juhtenyésztésre áttérésben, Dél-Nyugat-Németországban a birtokok konszolidációjában, Közép- és Kelet-Európában a feudális eredetű nagybirtokrendszer stabilizálásában, a paraszti földhasználat korábbi lehetőségeinek szűkítésében.

A számos formai variáns társadalmi hatása azonban mindenütt ugyanaz lett. A mezőgazdaság régi kommunális szisztémáját kezdte felváltani a modern nagyüzemi termelés, amelynek a termelés növelése mellett jellegzetessége volt a falusi népesség széles rétegének a termőföldtől elválasztása. A parasztok, ha meg is maradtak birtokaikon, a nagygazdaságok versenyében nehézségeik megsokszorozódtak. El akarván kerülni a birtok további csökkenését, vagy a fizetett bérmunkás sorába kerülést, gyermeke számára alternatívaként a kivándorlás kínálkozott.

A tradicionális mezőgazdaság felbomlásával szabaddá lett munkaerő ipari foglalkoztatása mindenütt akadozott az iparosítás első szakaszában. Általános tünet Európában, hogy az ipari forradalmak útjára lépő országokban a mezőgazdaság munkaerő-kínálata meghaladta az ipar munkaerő keresletét. Ez az az időszak, amikor a mezőgazdaságból kiszoruló népesség tömeges geográfiai mozgásának jellegzetes útjává a tengerentúlra vándorlás lett. A lehetőséget ehhez szintén az ipari forradalom teremtette meg, a gőzhajózás megindulásával, a vasútépítésekkel, amelyek eszközökké váltak ahhoz, hogy az emberek szorongatott helyzetükből ki is tudjanak szabadulni.

Nyugat-Európa agrárnépességének „feleslegét” az 1880-as évekre leadta, és ez időtől kezdett csitulni területeiről a tengerentúlra vándorlás. Közép-Kelet-Európa országaiban az iparosítás viszont ez évektől vette kezdetét, s vele párhuzamosan a tömeges kivándorlás is.

Az amerikai viszonyok elnagyoltabb tanulmányozása következtében az ún. „pull” tényezők – azok, amelyekben az észak-amerikai területek lehetőségei kifejeződtek – az európai történeti irodalomban halványabban, általánosabban fogalmazódnak meg. Konkrétabb és határozottabb körvonalazásuk az amerikai bevándorlási irodalom témája.

Az észak-amerikai köztársaságot a 18. század végén megalkotó és az ország függetlenségét kivívó „alapító atyák” európai arányokban óriási területű, de kis népességű (1779-ben kb. 4 millió) ország élén állottak. A tömeges bevándorlás Európából – amely az 1820-as évektől bontakozik – lett a népesség és a gazdasági növekedés egyik fő hajtóereje, a páratlan ütemű iparosítás megvalósítója.²³ A művelésre váró szűzföldek, az ingyen vagy majdnem ingyen kapható szabad területek, a kiaknázásra váró természeti kincsek, majd az óriási lépésekkel bontakozó ipar előnyös vállalkozásai, a munkaerőkeres-

²³ *Larry Neal–Paul Welding: Immigration, a Neglected Source of American Economic Growth, 1790–1912. Oxford Economic Papers 24. No. 1. (March 1972) 68–88. J. Schachter: Immigration of Gainful Workers into the United States 1870–1930. Demography, 1972.*

let általános megnövekedése következtében kínálkozó anyagi előnyök adták e földrészt óriási vonzóerejét, és tették „a lehetőségek országává” Európa jobb jövőt kereső népessége szemében.²⁴ Az idők folyamán más-más konkrét formát öltöttek vonzóerői Európa különböző népei számára.

Az ipari forradalom hatása elől menekülő angol népességet még az „agrár mítosz” csábította Észak-Amerikában, „a világ kertjébe”²⁵. Az első hullámokban útrakelő kívándorlók Angliából, Európa nyugati és északi területéről a mezőgazdaságból a mezőgazdaságba igyekeztek. Vándorlásuk jellegzetessége: geográfiai mobilitás az agrárszektoron belül, azaz az európai agrártelepülések határainak kiterjesztése a tengerentúlra. Nyugat- és Észak-Európa parasztjai az új világban lényegében ugyanazokat a munkafolyamatokat végezték, mint szülőhazájukban: ugart törtek fel, erdőt irtottak, szántottak, vetettek, arattak, s ily módon szórták tele farmokkal Észak-Amerika közép-nyugati területének nagy részét.

A 19. század második felének kivándorlási hullámaiban azonban mint vonzó tényező mindinkább Észak-Amerika iparosítása formálta. A kivándorlás utolsó nagy hullámában Közép- és Délkelet-Európa népességéből hajóra szállókat már nem az agrár, hanem kifejezetten az „ipari mítosz” vonzereje csábította: az európai összehasonlításban magasabb munkabérek és főleg kedvezőbb munkaalkalmak. A gyorsan urbanizálódó, industrializálódó USA saját ipari „tartáléksereggel” nem rendelkezvén, Közép- és Délkelet-Európa válságos helyzetbe került népességét a boldogulásnak sajátos ígéretével kecsegtette. Azzal ugyanis, hogy szülőföldjüktől csak átmenetileg kell elszakadniuk, az idegen környezetben megtakarított keresetükből eredeti és hazai egzisztenciájukat építhetik. A kivándorlás és a végleges letelepedés szándéka a legtöbb közép- és kelet-európai kívándorlónál nem esett egy időbe.²⁶

Az Egyesült Államokba érkező agrárnépesség is az 1880-as évektől szinte kizárólag az iparba áramlott.²⁷ Útjukat egyengette az ipar technológiai fejlődésének iránya az USA-ban, amely azért, hogy munkaerőszükségletét az ipari tevékenységben járatlan parasztokból is fedezhesse, a 19. század végétől az üzemi munkát félautomata gépek és folyamatok bevezetésével egyszerűsítette, tette sablonossá.

A szakképzetlen munkások alkalmazásának lehetőségeit kiszélesítették a bitumenes szénbányászatban a gépek, amelyek nagymértékben helyettesíthették a csákányozó munkást. A gyapotgyárak automata szövőgépein a gyakorlatlan bevándorlók olyan munkát végeztek, amelyek azelőtt szakképzett szövőmunkásokat igényeltek. Egyedül az USA-ban alkották a bevándorlók az üzemi termelésben foglalkoztatott proletártömeget. És mert ez így volt, vált képessé az Egyesült Államok oly jellegzetes tömegtermelési rendszerét kifejleszteni.²⁸

A tengerentúli kivándorlás mechanizmusában a „push” és a „pull” tényezők interdependens kapcsolatáról a leghatásosabb migrációs teóriát az 1950-es években Brinley

²⁴ Philip Taylor: *The Distant Magnet. European Emigration to the USA.* New York, 1972.

²⁵ Charlotte Erickson: *American Industry and the European Immigrant 1860–1885.* Cambridge (Mass.) 1975.

²⁶ Puskás J.: 1975.

²⁷ Maldwyn Allen Jones: *American Immigration.* Chicago, 1960.

²⁸ Uo.

Thomas angol közgazdász állította fel.²⁹ Modelljét az angol és az amerikai gazdasági élet szoros kapcsolatára, kölcsönhatására és ritmusának szoros korrelációjára alapozta a két ország közötti népességsere elemzéséhez. Azt állította, hogy minthogy a két terület kereskedelmi ciklusai között nem volt szinkron, az egyik országban bekövetkezett fellendülés – amelyet részben a megnövekedett beruházások és tőkebehozatal okozott –, nagyobb bevándorlásra ösztönzött és vice versa. Thomas hipotézisének új aspektusa, hogy egy atlanti gazdaság keretében gondolkozott, ahol az európai és az Egyesült Államok-beli tőke, munkaerő, szállítási és kereskedelmi feltételek és a különböző társadalmi körülmények egymással kölcsönhatásban vannak. A stockholmi történész világkongresszuson Frank Thistlethwaite nagyon értékes megközelítésnek minősítette Brinley Thomas „két ország teóriáját” a jövő kutatásaihoz. Az „atlanti gazdaság” modelljét azonban, s főleg annak általánosabb érvényességét az európai migráció mechanizmusának magyarázatához azóta már többen cáfolták. Történészek bírálatát szintén kiváltotta, bár kétségtelen, hogy a 19. századi európai migráció dinamikájáról kifinomult megfogalmazásával Brinley Thomas migrációs modellje gyakorolta a legnagyobb hatást eddig azokra a történeti kutatásokra, amelyek az 1960-as évektől a nemzetközi migráció ok és okozati összefüggéseinek rendszerbe foglalásával kísérleteztek.

Az európai tömeges kivándorlás mechanizmusának a „megfejtése”, a mozgásba hozó demográfiai, gazdasági és társadalmi tényezői összefüggéseinek, kölcsönhatásainak, az egyes faktorok súlyának megítélése ma még erősen vitatott a társadalomtudományok migrációt vizsgáló szakirodalmában.³⁰ Közgazdászok hajlamosak – olykor spekulatív módon – az egyszerűsített merev ekonometrikus migrációs modellek alkotására, a gazdaságon kívüli tényezők szerepének elhanyagolására.³¹ Szociológusok – főleg deduktív úton felállított modelljeikben – az emberi magatartásnak, a migráció személyi szelektív faktorainak, belső mechanizmusának előtérbe állításával megmaradnak az általánosítás szintjén, és kevés gondot fordítanak a konkrét történeti viszonyok tömegesebb migrációt előidéző faktoroknak számbavételére, kölcsönhatásaik elemzésére.³²

²⁹ *Brinley Thomas: Migration and Economic Growth. A Study of Great Britain and the Atlantic Economy. Cambridge University Press, 1954.*

–: *Migration and Urban Development. A Reappraisal of British and American Long Cycles. London, 1972.*

³⁰ *Hans Norman: The Causes of Emigration. In: From Sweden to San Francisco.*

³¹ A migrációs modellalkotás fejlődését, alkalmazásuk lehetőségeit és a történeti valóság megismeréséhez a matematikai modellek korlátait érdekesen és tanulságosan elemezte *Charlotte Erickson* „Models in Immigration and Migration Research” c. előadásában. (Nordic Conference in Oslo, 5 May 1975 – Kézirat). Ld. továbbá a nemzetközi migráció ekonometrikus modelljeit *Maurice Wilkinson: European Migration to the United States. (An Economic Analysis of Aggregate Labor Supply and Demand). Review of Economics and Statistics LII. 1970. 272–279. H. W. Richardson: British Migration and Overseas Investment 1874–1914. M. Wilkinson: Evidence of Long Swings in the Growth of Swedish Population and Related Economic Variables, 1860–1965. Journal of Economic History XXVII, 1967.*

³² Ld. pl. *Everett S. Lee: The Theory of Migration. Demography, 1966. 3. 45–57. tanulmányát. A migráció mechanizmusát magyarázó általános modelljében a faktoroknak négy olyan csoportját hangsúlyozta, amely véleménye szerint a migráció folyamatát befolyásolta:*

1. azok a tényezők, amelyek az eredeti területtel függenek össze;
2. azok a tényezők, amelyek a befogadó országgal függenek össze;
3. a közbeeső akadályok és

Annak már történészek is régóta tudatában vannak, hogy Európából a tömeges kivándorlás folyamatát előidéző okok között a gazdasági természetűek előtérben voltak. Munkásságukat a többi társadalomtudományok területéről azért éri sok bírálat, mivel a történeti szakirodalom a kivándorlást előidéző „push” és „pull” tényezők részletes, de többnyire csak esetleges felsorolását tartalmazza. A migrációt kiváltó okok összefüggéseit a migráció mechanizmusát működésbe léptető egyes faktorok szerepét, kölcsönhatásait, s így az általánosabb törvényszerűségeket homályban hagyja.³³

Az újabb történeti kutatásokban mutatkoznak az erőfeszítések az említett gyengések leküzdésére. Ezek kifejezésre jutnak egyrészt – és nem utolsósorban – abban, hogy a történészek törekednek a társadalomtudományok más ágaiban alkalmazott és előrehaladottabb kutatási módszerek adaptálására, másrészt olyan történeti modellek megalkotására, amelyek mentesek az ekonometriai modellek merevségétől, elvontságától és ennél fogva alkalmasabbak a folyamatok komplex jelenségeinek átfogására, történeti jellegzetességeik megragadására.³⁴ Szociológusoktól tanulván a migrációnak alapvetően gazdasági faktorai mellett nagyobb figyelmet szentelnek a gazdaságon kívüli ösztönzők, gazdaságon kívüli tényezők bonyolult kölcsönhatásainak elemzéseire, valamint a geográfiai és társadalmi mobilitás összefüggéseinek vizsgálatára. Már nem állítják, hogy a tömeges kivándorlás kizárólag gazdasági körülmények következménye. Ilyen szimplifikáció csak „a gazdasági absztrakciók lehetetlen világában” fordul elő. A „szokványos falusi gazdaság”-ból kitörő népesség mentalitása szintén hozzájárult az iparosodott és urbanizált társadalom kialakításához.³⁵

Arra a kérdésre, hogy végül is milyen tényezők indítják útjára a kivándorlót, Frank Thistlethwaite például az általa nagyra becsült dán-amerikai történész, Marcus Lee Hansen válaszát idézi: az, hogy szabadon kivándorolhat, hogy arra vágyik, és hogy módjában áll. Ezek a feltételek a népesség jelentős része számára hogy valósággá váltak, abban természetesen nagy szerepe volt az adott társadalom gazdasági színvonalának. Thistlethwaite hipotézise szerint tömeges kivándorlásra okok olyan társadalomban találhatóak, amely nem stabil ugyan, de ahhoz viszont eléggé merev, hogy egyfelől az öröklött státust, másfelől a várható előrejutást veszélyeztesse.

A tengerentúlra vándorlás általános jellegzetessége Európában, hogy kisebb területi egységeket erőteljesen érintett, azaz intenzitása lokális volt, más területeken pedig alig hódított teret, azaz nem vált jellemzővé. Az újabb történeti kutatásokban előtérbe került e kivándorlási régiók tanulmányozása. Mivel az országos statisztikai adatok e régiókat többnyire elfedik, rekonstruálásukra a kutatók nagy erőfeszítéseket tesznek kisebb területi, megyei, járási és községi adatok feldolgozásával. (Csak melleleg jegyezzük meg, hogy a magyarországi kivándorlási statisztika hasznosíthatóságának nemzetközi összehasonlításban is egyik nagy előnye, hogy a kivándorlókról az adatokat megyei kimutatásokban is tartalmazza.) A kivándorlási régiók helyeinek, körvonalainak eddigi ismeretében is megfogalmazható néhány közös jellegzetességük. Általában kívül estek az adott országok

4. a személyes faktorok. – Lee modelljét deduktív úton építette fel, tesztelésének kevés figyelmet szentelt.

³³ Ld. *Sune Akerman*: „From Stockholm to San Francisco” c. t. 1975.

³⁴ Ld. *Sune Akerman*: *Theories and Methods of Migration Research* c. tanulmányát „From Sweden to America” c. kötetben. A tradicionális és a modern történeti megközelítés között az átmenetet képviseli pl. *Reno Kerö* i. m.

³⁵ *Sune Akerman* 1975.

ún. belső ipari vonzásokörain, az átlagos szinthez viszonyítva gazdaságilag fejletlenebb körzetek voltak, mostohább természeti viszonyokkal. Inkább hegyvidékek, vagy olyan területek, ahol viszonylag kevés volt a szántóföldi termelésre alkalmas terület, vagy ha volt is, gyenge minőségű. Az ott élő népesség önfenntartását nem biztosította, és a földművelésből, valamint az állattartásból eredő jövedelmet már a preindusztriáció korszakában is többnyire pótolni kellett egyéb tevékenységekkel, például kézműves- és bányásmunkával, vagy a termékenyebb sík területeket illetően ún. szezonális vándormunkával. Az említetteken kívül Közép-Kelet-Európa vonatkozásában az eddigi kutatások alapján úgy látszik, hogy egyrészt a kivándorlási régiók demográfiai, gazdasági és társadalmi strukturái változatosak, másrészt, hogy az ország többi részétől, e kivándorlási régiók gazdasági és strukturális viszonyai azért nem voltak olyan eltérőek, hogy csak e különbségekkel minden esetben magyarázatot lehetne adni arra, hogy a kivándorlás miért éppen oda és miért olyan mértékben koncentrálódott. A kivándorlásnak erősen regionális jellege nyújt módot a történészeknek a gazdasági és gazdaságon kívüli tényezők kölcsönhatásainak, valamint a migráció belső mechanizmusának közelebbi megismeréséhez.

A kivándorlás területileg erősen változó intenzitására Olaszország vonatkozásában például érdekes magyarázatot ad John S. MacDonald.³⁶ Véleménye szerint ez a földtulajdon-viszonyok különböző formáival és a parasztságnak ebből eredő erkölcsi világgépével függött össze. A kivándorlók aránya a legmagasabb olyan régiókban volt, ahol a földbirtok-viszonyokban a kis földtulajdon dominált, és individualista szemlélet uralkodott, míg olyan régiókban, ahol a nagybirtok és a mezőgazdasági munkások kollektív tevékenysége volt a jellemző, a kivándorlók aránya a legalacsonyabb. Szerinte tehát a termelők a falusi társadalmi struktúra karakterétől függően a szegénységre kétféleképpen válaszoltak: harcos munkás osztályszervezetekkel vagy tömeges kivándorlással. Svédország vonatkozásában viszont egy kivándorlási körzet 58 községének vizsgálatából Hans Norman ún. „multivariábilis analízissel” a kivándorlás regionális formálói közül a városi hatást és az egyes területeken szokásos migrációs hagyományt hangsúlyozza.³⁷ A kivándorlási régiók formálódásának, az elvándorlók földrajzi szelektálódásának megértéséhez a gazdasági és demográfiai ösztönzők mellett – szociológusok hatására – történészek is egyre inkább figyelembe veszik és tanulmányozzák a migráció belső mechanizmusát. A kivándorlás gócpontjai, sűrűsödésének területei ugyanis közvetlenül nem magyarázhatók csupán gazdasági és demográfiai jellegzetességgel. Alakításában közrejátszott a migráció mechanizmusának az a meghatározó jellegzetessége, hogy az ún. „pull” tényezők a kivándoroltak és otthonmaradtak személyes kapcsolatán keresztül érvényesülnek. A közöttük kialakult információs hálózat, az ún. migrációs csatorna közvetítette és ösztönözte a pozitív attitűdöt a kivándorlásra. A kivándorlás regionális kutatásai komplexebb magyarázatot ígérnek tehát a vándorlás földrajzi különbségeire, mint azok a korábbi megállapítások, amelyek szerint a jellegzetes kivándorlási régiók csak a legszegényebb, legelmaradottabb és leginkább túlnépesedett agrárvidékeken formálódtak. Úgy tűnik, hogy ahogy bizonyos gazdasági és társadalmi fejlettségi szint szükséges az általános népesség-mobilitáshoz (amely magában foglalja a geográfiai és társadalmi mobilitást is), a modernizálódás elindulása ugyancsak előfeltétel ennek egyik ágazata, a tengerentúli kivándorlás térhódításához.

³⁶ John S. MacDonald: Agricultural Organization, Migration and Labor Militancy in Rural Italy. *Economic History Review* 2nd Series, 16. (1), 61–75.

³⁷ Hans Norman: The Causes of Emigration. In: *From Sweden to America*. 149–163.

A kivándorlás topográfiai vizsgálata történeti atlaszok készítésével, Európában terjedési irányainak részletes nyomon követése nemcsak illusztrációja, hanem vizsgálati eszköze is lehetne az egyes kivándorlási régiók pontos körülhatárolásának, sajátosságaik, hasonlóságai, különbségeik és nem utolsósorban érintkezéseik alaposabb megismerésének. Erre annál is inkább szükség lenne, mivel a kivándorlási régiók több esetben átnyúlnak az országhatárokon, és ezért körvonalazásuk, formálódásuk okainak meghatározását ugyancsak korlátozza az adatoknak egy adott országra leszűkített tanulmányozása. Ez úton lehetne közelebb kerülni a folyamat indikátorainak, mechanizmusa törvényszerűségeinek meggyőzőbb bizonyításához s egyben a migráció történeti modelljének pontosabb megalkotásához.

Nem valószínű, hogy a nemzetközi migráció történeti folyamata s annak lényegi elemei, valamint okainak magyarázata kifejezhető lenne egy mindent magában foglaló általános formulával. A történészek nem tekinthetnek el attól, hogy a hasonlóságok mellett körülményei, feltételei és lehetőségei nem voltak azonosak Európa minden részében, és nem voltak változatlanok az idők folyamán. Azok a viszonyok, amelyek például az írországi kivándorlásban realizálódtak, lényegesen mások voltak, mint a többi országban. Az ír burgonyaéhség által kiváltott tömeges exodus egyedülálló Európában.³⁸ A német kivándorlásnak is voltak olyan körülményei, amelyek viszont nem voltak jellegzetesek Angliában.³⁹ De nem lehet egy sémában tekinteni a tömeges vándorlást a tengerentúltra az Osztrák–Magyar Monarchiából és Oroszországból sem. A kivándorlók társadalmi összetételében és a kivándorlás motivációiban olyan lényeges különbségek voltak, amelyeket történészek nem hagyhatnak figyelmen kívül. Az Osztrák–Magyar Monarchiából kivándorlók tömegei főleg parasztok közül verbuválódtak, Oroszországból viszont elsősorban iparos, kereskedő, házaló, azaz főleg nem mezőgazdasági foglalkozást űző zsidó népességből. Ez utóbbiak kivándorlását a gazdasági okok mellett erősen motiválta a pogromok előli menekülés. Mindez azt is jelzi, hogy számos nehézség tornyosul a migránsok típusainak klasszifikálása elé már a gazdasági kivándorlás időszakát illetően is.

E rövid áttekintés – bár természetesen nem foglalja magában a nemzetközi migráció kutatásainak valamennyi irányzatát és problematikáját – remélhetőleg érzékelteti a megközelítések különböző módszereit, az előrehaladás fontosabb mozzanatait és a számos még megoldásra váró feladatot. Végül, amit még hangsúlyozni szeretnénk, az, hogy az újabb kutatások vizsgálati eredményei – a különböző módszerek alkalmazása és forrásbázisok hasznosítása ellenére – a nemzetközi migráció mechanizmusát illetően így vagy úgy beilleszthetők a „push” és „pull” tényezők modelljébe. A bizonytalanság leginkább ezek interdependens szerepének elemzésében mutatkozik. Az európai irodalom napjainkban is általában inkább a „push”, az amerikai irodalom viszont a „pull” tényezők elsődlegességét hangsúlyozza.⁴⁰

³⁸ Élénk színekkel ecsetelte az írországi állapotokat *Cecil Woodham Smidt: The Great Hunger: Ireland 1845–1849*. New York, 1962. c. munkájában és *Oliver MacDonaghi: Irish Migration to the United States of America and the British Colonies during the Famine*. Robert Dudley és T. Desmond Williams által szerkesztett „The Great Famine. Studies in Irish History 1845–1852” c. kötetben. Dublin, 1956.

³⁹ *Mack Walker: Germany and the Emigration 1816–1885*. Cambridge (Mass.) 1964.

⁴⁰ *S. Kuznets–E. Rubin: Immigration and the Foreign Born*. Occasional Paper No. 46. National Bureau of Economical Research, New York, 1954.

A tengerentúlra vándorlás visszahatásai az európai országokra az újabb történeti kutatásoknak ugyancsak témája lett. Tanulmányozzák a kivándorlás demográfiai következményeit és gazdasági hatásait, amelyek már a kortársak körében is hevesen vitatott kérdések voltak. Erőfeszítések folynak a kivándorlás „net balance”-ának módszeresebb becslésére a tényleges népesztés kimutatása érdekében. A kivándorlás térhódításának erősen regionális mivolta – más vonatkozásban erről az előzőekben már szó volt – a kutatókat arra ösztönzi, hogy visszahatásai is ne csak országosan, hanem regionális keretekben is mérhetők legyenek. Különösen fontosak ezek a munkálatok a soknemzetiségű országokat illetően, ahol a kivándorlási régiók különböző etnikai területeken formálódtak, és a geográfiai mobilitás egyenetlensége lényegesen módosította a népesség etnikai kompozícióját.⁴¹

A kivándorlás visszahatásaként többnyire olyan vélemények is megfogalmazódnak, hogy azt Európa vonatkozásában a társadalmi feszültségek levezetésének csatornájaként kell tekinteni, és hogy az adott gazdasági struktúrából a „felesleges” népesség kiáramlása a modernizálás egyik feltételét jelentette e kontinens számára.

Az összes tengerentúlra vándoroltaknak legalább egyharmada visszatért a közép-délelet-európaiaknak szülőhazájába.⁴² A repatriálás jelensége tehát figyelemre méltó mind Európa, mind az Egyesült Államok számára. Sajnos, a statisztikai források a visszavándorlásra jóval megbízhatatlanabbak és hiányosabbak, mint a kivándorlásra. Belőlük nehéz olyan kvantitatív elemzéseket végezni, amelyekből általános következtetésekre lehetne jutni, nem is annyira a számuk, mint a visszavándoroltak települési irányainak és társadalmi mobilitásuk jellegzetességeinek meghatározására vonatkozóan. E kérdésben is még leginkább a svédeknek sikerült kvantitatív becsléseket végezni. R. G. Telebrand „A visszavándorlás” c. tanulmányában⁴³ példamutató forráskritika és viszonylag gazdag statisztikai adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy azok, akik hazájukba visszatértek, lehetőleg eredeti környezetükbe telepedtek le, s lehetőleg eredeti foglalkozásukat folytatták, még akkor is, ha az Egyesült Államokban más munkakörben dolgoztak. Ennek következtében a visszavándorlást a migráció konzervatív formájának nevezte. A szakirodalomban többnyire ugyanezek a megállapítások olvashatók leíró történeti források és szörványos statisztikai kimutatások alapján.⁴⁴

A visszavándorlók aránya viszonylag a legmagasabb az ún. „new immigrant”-ok körében volt. Többszörű oda-vissza-vándorlásuk kifejezője eredeti szándékuknak, annak, hogy valamilyen kialakított terv megvalósítása céljából, meghatározott időre akartak kint-tartózkodni. De emellett jelzői azoknak a konfliktusoknak is, amelyeket mind az új környezethez alkalmazkodás, mind az eredeti környezetbe visszailleszkedés előidézett.⁴⁵

⁴¹ *Julianna Puskás: From Hungary to the United States, (1880–1914) (kéziratban)*

⁴² Az Egyesült Államok bevándorlási hivatalai 1908–1931 között 4 077 263 repatriálót regisztráltak. – Ld.: Annual Report . . . 1908-tól.

⁴³ Eltérő megállapításra jutott Th. Saloutos görög–amerikai történész. Vizsgálatai azt mutatják, hogy az USA-ból Görögországba visszatért görögök magatartását a városi élet oly mértékben befolyásolta, hogy csak néhányan tértek vissza eredeti falujukba, többségük városokban, főleg Athénben, Szalonikiben telepedett le. *Th. Saloutos: They Remember America. The Story of the Repatriated Greek–Americans.* Berkeley and Los Angeles, 1956.

⁴⁴ *Lars Göran Telebrand: Remigration from America to Sweden.* In: „Sweden to Amerika” c. tanulmánykötetben. 1975.

⁴⁵ *Puskás Julianna: Magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. (kéziratban.)*

A kivándorlás pozitív gazdasági hatásaként a kibocsátó országra a legtöbb kutató (főleg Közép- és Délkelet-Európa, Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában) hangsúlyozza a megtakarított pénzek elsődlegességét, a hazaküldött dollárok jelentőségét mind a kivándorolt egyén gazdasági helyzetére, mind az ország nemzeti jövedelmére, fizetési mérlegére. Az Amerikából küldött, vagy magukkal hozott dollárok fontosabb szerepet játszottak a kibocsátó ország gazdasági-társadalmi változásaiban, mint a repatriáló személyek.⁴⁶ A visszatért kivándorlók ugyanis, ha képviseltek is új gondolatokat, termelési módszerekben, politikában és szociális kapcsolatokban, az ilyen irányú impulzusok iránt a legtöbb ország konzervatív miliője nem volt befogadóképes.

Az amerikai pénzeket elsősorban ház- és földvásárlásba fektették, ezáltal a kisbirtokok és az önálló egzisztenciák konzerválásának elősegítői a kibocsátó országban. Így volt ez nemcsak Olaszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában, hanem például Írországban is. Hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődés mérlegelésében a visszavándorolt földvásárlásait egyes olasz kutatók nem értékelik egyértelműen pozitívan. A néhány hold föld megszerzése Dél-Olaszországban csak meghosszabbította az életképtelen kisparaszti egzisztenciák vergődését.⁴⁷

Elemzésre kerülnek olyan kérdések is, hogy a kivándorlás mennyiben módosította, formálta az emberek világnézetét az óhazában, mennyiben segítette ott élő új eszmék, gondolatok, elképzelések és ismeretek terjedését? Milyen amerikai befolyás szivárgott vissza, illetve Európa népessége milyen impulzusokat tudott a kivándoroltak, a visszavándoroltak, a levélkapcsolatok révén befogadni? Érdekesek tehát azok a kutatások, amelyek a kivándorlást reklámozó irodalmat, a személyi kapcsolatokat, az Amerikából érkező levelek szerepét mint olyan médiumét elemzik, melyen keresztül az Egyesült Államokról igaz és hamis információk az egyszerű emberekhez Európába eljutottak.⁴⁸

A gazdasági kivándorlás társadalmi-politikai visszahatásának elemzésére kedvező teret nyújt a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia. Az Egyesült Államokban – az „etnikai reneszánsz” térhódítása következtében – elsősorban azok a kutatók, akiknek etnikai háttere a Monarchia egyik vagy másik nemzetiségi csoportja, nagy érdeklődéssel tanulmányozzák az Egyesült Államokba bevándoroltak etnikai öntudatosodásának folyamatát, nemzeti identitásuk erősödését és hatásukat az Osztrák–Magyar Monarchiában bontakozó nemzeti mozgalmakra.⁴⁹

⁴⁶ *Arnold Shier*: Ireland and the American Emigration, 1850–1900. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1958. *Ingrid Semmingsen*: Emigration and the Image of America in Europe. In: Henry S. Commager ed.: Immigration and American History: Essays in Honor of Theodor C. Blegen. Minneapolis, 1961. 26–54.

⁴⁷ Italy's Rural Social Structure and Emigration. Occidente 1956. No. 5. 437–456.

⁴⁸ *Merle Curti–Kendall Birr*: The Immigrant and the American Image of Europe 1860–1914. Mississippi Valley Historical Review 37: No. 2. 1950. 203–230.

⁴⁹ *Ld. Mark Stolarik*: Immigration and Urbanization. The Slovak Experience 1870–1918. Ph. D. Thesis, University of Minnesota, 1974.

–: From Field to Factory: The Historiography of Slovak Immigration to the United States. International Migration Review 1977. 81–102. *K. Dyrud*: The Rusin Question in Eastern Europe and in America 1890 – World War I. Ph. D. Dissertation, University of Minnesota, 1976. *Victor R. Green*: For God and Country: The Origins of Slavic Catholic Selfconsciousness in America. Church History Vol. XXXV. No. 4. 1966. 446–464. *Victor S. Mamatey*: The Slovaks and Carpatho–Ruthenians. In: Joseph P. O'Grady (ed.): The Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies. Lexington (Ky) 1967.

3. Bevándorlás, etnikum kutatása az Egyesült Államokban

Az 50 millió európai kivándorlóból – mint már említettük – 1821–1929 időszakban 33 milliónak úticélya az Egyesült Államok volt. A 18. század végén még 4 millió népeiséget sem számláló Észak-Amerika számára e „modern népvándorlás” tehát különös jelentőségű. Oscar Handlin neves amerikai történész megfogalmazásában: az Egyesült Államok története a bevándorlás története. Az amerikai társadalom egy új nemzet formálódásának, az asszimilációnak története.

Az „amerikaivá válás” tehát érthetően alaptémája az amerikai társadalomtudományoknak, köztük a történettudománynak. Milyen jelentőséggel bírt „a külföldiek inváziója” az amerikai nemzet kialakulására? „Melting pot”-e Amerika, amelyben a különféle alkotóelemek egy új embertípusba olvadnak be, vagy mozaiktársadalom, különálló etnikai csoportok kompozíciója, azaz olyan multietnikus komplexum, amelyben, legalábbis egyes csoportok, kulturális autonómiájukat „idők végezetéig” fenntarthatják? Ezek azok a kérdések, amelyeket az amerikai társadalomban a tömeges bevándorlás ideje óta vitatnak, és amelyek ez idő óta visszhangzanak társadalomtudósok és történészek írásában is.

Korábbi munkákban szociológusok és történészek az asszimilációra, a „melting pot” bizonyítására helyezték a fő hangsúlyt. Etnikai kérdésekben F. J. Turner, a 20. század elejének vezető történésze említhető elsőnek, aki a századfordulón az ország nyugati részeire, a „frontier”-re (a terjeszkedés, az agrárterület határa) úgy tekintett, mint az európai népek nagy olvasztótégelyére. Turner a földrajzi környezetet a faj és a kultúra elé helyezve, arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati részeken, a „frontier”-eken a környezet új embertípust formált.⁵⁰

Turner az asszimiláció jellemző formájának jelölésére még nem használta a „melting pot” kifejezést. Ez később, az 1908-ban előadott melodráma „The Melting Pot” (Israel Zwangwill) címe alapján vált közhírtté, és került be a szakirodalomba is.

A „melting pot”-tal szemben azonban hamarosan feltűnt a pluralista ideológia is. Filozófiai gyökerei William James-hez nyúlnak vissza, ahhoz az amerikai filozófushoz, aki inkább mint bárki más, a különféleség, a sajátosság és az egyediség iránti romantikus szeretetet testesítette meg.⁵¹ Az ő filozófiai gondolatait vetítve ki a társadalomra lépett fel a „melting pot” első kemény bírálójaként a „kulturális pluralizmus” elméleti alapozójaként Horace Kallen társadalomfilozófus. Amikor a híres wisconsini szociológus, Edward A. Ross 1915-ben kiáltványában szidalmazva sorolta azokat a károkat, amelyeket az új bevándorlók okoztak az Egyesült Államoknak – válaszolt H. Kallen a „Nation” c. újságban „Democracy versus a Melting Pot” című cikkével. Kallen ekkor azt hangsúlyozta, hogy az etnikai forrongás az Egyesült Államokban a „melting pot” csődjének kifejezője. Megállapításait tovább fejtegette, s mintegy összegezte 1924-ben a „Culture and Democracy in the United States” c. munkájában. Elgondolásaiban a pluralizmus kizárólagosan a csoport-identitás színhelyére, a kultúrára összpontosult. Kallen nem látott ellentmondást

A délszláv bevándorlók nemzeti mozgalmairól az önálló jugoszláv állam létrehozásának érdekében, a „Yugoslav National Council” tevékenységéről az első világháború idején ld. *Ivan Čizmic: Jugoslavenski Iseljenicki Pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske drzave. 1918. Zagreb, 1974.*

⁵⁰ Turner, *Frederick Jackson: The Frontier in American History, New York, 1920. The United States 1830–1850.*

⁵¹ *The Will to Believe és Egy pluralisztikus univerzum. 1909. c. munkáiban például.*

a nemzeti egység és az etnikai csoportok fennmaradásában. Elméletének leginkább látható és kitapintható gyengéje a néger probléma, amit nem tudott abba beleilleszteni, így óhatatlanul is fehér etnocentrikus, valamint az, hogy a csoportok közötti társadalmi gátakat figyelmen kívül hagyta. Könyve akkor csekély érdeklődést keltett, főleg azért, mivel a nemzeti elfogultságok negatív jelenségei, a háborúk után az illúziók vesztese, kiábrándítólag hatott a kulturális pluralista elméleteket illetően is. Az 1920-as évektől a korábbi asszimilációs attitűd, a sok népnek egy meggyőződéses, önkéntes fúziója került előtérbe és kapott új tartalmat.

A társadalom minden dimenziójára, a városi, az „új” bevándorló asszimilálódására a „melting pot” generális elméletét szociológus alkotta meg, Robert Ezra Park, az 1910–20-as években.⁵² A 20. század Amerikája faji és etnikai problémáinak napjainkig ő tekinthető talán a legtekintélyesebb kutatójának. Bár gondolatait nem összegezte egy fő műben, széles kört magában foglaló tanulmányai az etnicitást az amerikai szociológia egyik központi, izgalmas témájává tették.⁵³

A bevándorló életet közelről figyelve E. Parknak korán vált meggyőződésévé, hogy az Egyesült Államok eltűr az emberek között valamennyi különbözőséget, csupán az olyan külsőleg megnyilvánuló nem, mint amilyen a többségtől eltérő bőrszín. Az a könnyedség és gyorsaság, amivel a bevándorlók az idegen nyelvet és szokásokat elsajátították, mély benyomást tett Parkra. Észak-Amerikában közmondássá vált – nyilatkozott 1912-ben –, hogy egy második nemzedékbeli lengyelt, litvánt vagy norvégot nem lehet megkülönböztetni attól az amerikaitól, akinek szülei is itt születtek. Előítéletmentesen és valódi kozmopolita szemmel Park mindig a kölcsönhatásokat kereste, az összehasonlítási alapokat és az etnikus sémák hatását a modern társadalom minden dimenziójára. Szerinte a fajok közötti összefonódás szakaszai – amelyek mindenütt visszatérnek, ahol különböző népek találkoznak – a következők: egy kezdeti versengő szakasz feléleszti a nacionalista és faji érzelmeket, ami által a felmerülő csoport megszerzi az öntudatot, hogy kihívja a státus és hatalom meglevő felosztását. Ez az egymással versengő csoportok számára új alkalmazkodást teremt. Amikor ez bekövetkezik, lassan megindulhat a kölcsönös asszimilálódás folyamata. Az etnikai mozgás, az öntudatosodás és az asszimiláció egymással váltakozó szakaszok a szélesedő emberi kapcsolatok hosszú történetében. A csoport-szolidaritás döntő, de időleges szakasz, az asszimiláció menetében. Ennek tempóját bevándorlási tilalmak csökkenthetik, egy időre teljesen leállíthatják, de irányát semmi esetre sem tudják visszafordítani, megváltoztatni. Park és követői az asszimilálódást tehát előre elrendeltnek és egyenes vonalban haladónak tartották.

Kiváltképpen a várost tekintette Park melting pot-nak, az asszimiláció folyamatát ha hosszú távon is, de elkerülhetetlenül létrehozó környezetnek. Ő a város hatását látta pontosan olyannak, mint Turner a „frontier”ét: kikerülhetetlenül összedobja az embereket, kitágítja látókörüket, ugyanakkor lazítja szokásos kötelekeiket, lerombolja a szokásokat, és emancipálja az egyént. Bár az élmény fájdalmas és traumaszerű, nincs kétség afelől, hogy az egyéni szabadságért az árat érdemes megfizetni. Városi ekológiai elmélete alapján Park összefüggést látott a helyváltoztatás és a kultúra változása között. Koncep-

⁵² Park, R. E.: *Race and Culture*. New York, 1964.

–: *Immigrants and their Press*.

⁵³ Szociológiát tanított 1914–1925-ig a chicagói egyetemen.

ciója szerint az asszimilációs folyamatot a települési zónák során vezető fizikai mobilitás hozza létre. Ez a gettóból való kimozdulással kezdődik, és a nagyobb társadalomba végső beolvadásba csúcsosodik ki. Éppen ott, ahol Turner elbizonytalanodott, Parknak sikerült asszimilációs ideológiáját úgy kiterjeszteni, hogy az magába foglalta az indusztriált Amerika városlakó bevándorlóját is. Konceptiója közelebbről nézve a klasszikus amerikai asszimiláció-ideál egy javított változata, annak kitágítása a négerrek és az „új bevándorlók” belefoglalásával.

Azonos nézetet vallott az asszimilációról Park kollégája és munkatársa, W. I. Thomas, aki Florian Znanieckivel közösen szerkesztette a „The Polish Peasant in Europe and America”⁵⁴ c. nagy hatású könyvet. Szerinte az asszimiláció, amennyire elkerülhetetlen, annyira üdvös dolog is. A bevándorlók nem maradhatnak végleg külön csoportokban a befogadó társadalomban.

Az 1930-as évekre Turner tanítványai közül egy új történésznemzedék növekedett fel, főleg skandináv származásúak. Az ő nevükhöz fűződik az Észak-Európából bevándorolt népcsoportok (norvégek, svédek) történeti kutatásának elindítása. Komoly tudományos megalapozottsággal igyekeztek feltárni az Észak-Európából bevándoroltak etnikai örökségeit az új világban, tevékenységüket, útjukat, szerepüket, életük változásait. Csoportjuk fő reprezentánsa Theodor Blegen, aki mint a norvég bevándoroltak kutatója szerzett magának tudományos hírnevet. Blegen volt az első, aki az etnikai csoportok történetének megismeréséhez olyan források összegyűjtését szorgalmazta (pl. leveleket, népdalokat), amelyek lehetővé teszik a betekintést az egyszerű bevándoroltak mindennapi életébe.⁵⁵

E történésznemzedék munkásságának közös jellegzetessége, hogy Turner nyomdokain haladva – bár bizonyos nosztalgiával – azokat a változásokat hangsúlyozták, amelyeknek következtében a bevándorló nemzedéket követően az asszimiláció feltartóztatatlant.

Ugyancsak az asszimiláció természetes és törvényszerű voltát hangsúlyozta M. L. Hansen, aki az amerikai történetírásban elsőként irányította rá a figyelmet a bevándorlók európai hátterének alaposabb vizsgálatára.⁵⁶ Azonban akárcsak mentora F. J. Turner, Hansen is elsősorban a bevándorlók közép-nyugati mezőgazdasági életével foglalkozott, és kevésbé a keleti partvidék városi településeivel. Nagy érdeme viszont, hogy példát mutatott abban, hogyan lehet a témát mind a bevándorlást korlátozni szándékozók, mind a filio-pietisták elfogult egyoldalúságától mentesíteni. „The Immigrant in American History” c. esszékötetében Hansen a bevándorlás története és más olyan fontos kérdések közötti összefüggésekre mutatott rá, mint amilyenek a nyugat felé áramlás, a politikai demokrácia és a puritanizmus témái. A bevándorlókat „a kultúra hordozóiként” látva, figyelmét saját örökségük és az amerikai környezet egymásrahatására fordította. Hansen véleménye szerint a bevándorlók nem veszélyeztették a demokráciát, sőt inkább konzer-

⁵⁴ Boston, 1918.

⁵⁵ *Blegen Theodor*: Norwegian Migration to America, 1825–1860. 1939. A svéd bevándoroltak történetének kutatását *Florence E. Janson*: The Background of Swedish Immigration 1840–1930, Chicago, 1931. a hollandokét *Henri S. Lucas*: Netherlanders in America. Dutch Immigration to the United States and Canada, 1789–1950. c. munkája alapozta meg.

⁵⁶ *Hansen, Marcus Lee*: 1940.

vatív és stabilizáló hatással voltak rá. Úgy látta, hogy a bevándorlók fogékonyak az amerikai értékek iránt: „amerikaiak voltak már, még mielőtt partra szálltak volna”.

Új fejezetet nyitott a bevándorlás-történet kutatásában tevékenységével Oscar Handlin történész az 1940–50-es évektől. A „Boston's Immigrants”⁵⁷ c. könyvének témája az akkulturáció tanulmányozása az ír katolikusok és jenki protestánsok egymáshatásának vizsgálata egy atlanti városban. Kutatásai nyomán úgy találta, hogy Boston az íreket nem tudta, de nem is akarta asszimilálni. A város kettészakadt, és az írek saját etnikai közösségeikben éltek. A bevándorlástörténet és a várostörténet sikeres egybeolvasztásával munkája modellül szolgált a további történeti kutatások számára. Talán a legismertebb és fő művének tekinthető a „The Uprooted” (1951) c. könyvében a bevándorlók történetét Handlin úgy írta meg, mint az elidegenedés és következményeinek történetét.⁵⁸ Meglátása szerint a hagyományos paraszti közösségből kiszakítva a bevándorlók olyan elidegenedetteké váltak, hogy őket embertársaikhoz többé nem fűzte jelentős kötelék. Drámaian ábrázolta az európai falusi társadalom szétesését, a menekülést a katasztrófából, az út borzalmaival és szorongásukat egy idegen országban. Handlin kifejezésében – mely tükrözi Amerika-centrikus látószögét – Európában a gazdaság változásának nyomása fokozatosan szűkítette az egyének választási lehetőségeit. Évről évre kevesebb volt ez a lehetőség, míg egy kritikus napon csak egyetlen választás maradt – vagy emigrálni, vagy meghalni. Akiknek maradt erejük az utolsó döntésre, eltávoztak.⁵⁹ Az újonnan érkezők, bár etnikai intézményeik létrehozásával igyekeztek elvesztett közösségeiket visszanyerni, véleménye szerint elidegenedett helyzetükből többé már nem tudtak szabadulni. A bevándorlók élményeinek e zord leírása mély benyomást keltett az USA-ban a társadalmi gondolkodás érzelmi szférájában.

Az amerikai történetírás progresszív irányzatainak kutatási eredményeit szintetizálja 1960-ra a bevándorlás történetéről Maldwyn Allen Jones „American Immigration” c. munkájában.⁶⁰ Napjainkig az egyik legolvasottabb kézikönyv, amely tömören, szépen megírva fogja át a bevándorlás folyamatának, okainak és következményeinek legfontosabb mozzanatait. E szintézis már egy új korszak nyitánya, az 1960-as évek etnikus „reneszánsz”-ának, amely nagy impulzust adott a bevándorlás és főleg az etnikum kutatásához a társadalomtudományok minden területén.

Az etnikus „revival” során kezdenek revideálásra kerülni, bírálatban részesülni a téma korábbi megközelítésének útjai és módjai, az asszimiláció elméletei.

A bevándorlás kérdéseinek köréből újabban az amerikai történetírás egyik legnépszerűbb és -kidolgozottabb témája annak az idegengyűlöletnek az ábrázolása, ideológiájának és megnyilvánulása okainak, valamint hatásainak elemzése, amellyel az amerikai társadalom az egymás után érkező bevándoroltakat fogadta. A „nativizmus”-t, azaz a bennszülött amerikaiak nacionalizmusát, a katolikusellenességet, az antiradikalizmust és a rasszizmust sok tanulmány elemzi.

⁵⁷ Handlin, Oscar: Boston's Immigrants, 1790–1880. A Study on Acculturation. Cambridge, Harvard University Press, 1941. Újra kiadva bővített formában 1970. New York, Atheneum.

⁵⁸ Handlin, Oscar: The Uprooted. The Epic Story of the Great Migration that made the American People. Boston, Little, Brown, 1951.

⁵⁹ Uő. 34–35. 1973. új kiadásban.

⁶⁰ Chicago 1960.

Az „etnikai reneszánsz” hatásaként e témáról írt újabb tanulmányok e történeti jelenségeket erős kritikai hangvételben ismertetik. A vissza-visszatérő súrlódásokat és ellenérzéseket a bevándorolt népcsoportok között egyre inkább státusversengéssel, harccal a társadalomban elfoglalt helyekért és hatalomért magyarázzák.⁶¹

A „protestáns establishment” kialakulásának értékelése például,⁶² hogy az új csoportok felemelkedésére, különösen a zsidókéra az amerikai felsőbb osztály etnikai és társadalmi előítéletekre támaszkodva exkluzivitással válaszolt. A New-England-i életvitelt aláásó változásoktól való félelemben jelölhetők az „Immigration Restriction League” (a bevándorlás korlátozását követelő liga) gyökerei és történetének ösztönzői. A katolikus-ellenesség feltámadását és annak primér megnyilvánulását, azt, hogy a protestánsok az „American Protective Association”-be tömörültek, a római katolikus egyház és annak állítólagos politikai ambíciói okozták.⁶³ A bevándorlás korlátozását és a polgárosodás követelményeinek megszigorítását az American Protective Association azért javasolta, hogy az a katolikus egyházat megfossza új tagok és szavazatok szerzésének lehetőségétől.

Az első világháború utáni antiradikális hisztériát a bolsevizmustól való félelem, a munkássztrájkok és az általános társadalmi nyugtalanság váltotta ki. Ezek teremtettek olyan közhangulatot, amelyben megtapsolták a radikálisok és az idegenek ellen irányuló és önvédelemre hivatkozó erőszakot. A „Red Scare” (a „vörös vész”-től való félelem) gyökereinek pszichológiai magyarázata a háború utáni évek társadalmi és gazdasági forrongásai okozta bizonytalanság.⁶⁴ Az amerikai intézményeket és értékeket veszélyeztető „idegen” befolyás kiküszöbölésére írták az első világháború idején a nativisták zászlajukra a „One Hundred Percent Americanism” (100%-os amerikaiság) jelszót. A radikális bevándorlókkal szemben a szövetségi állami politikát, a gyakran minden büntől mentes ártatlan személyek polgárjogainak megsértését erősen bírálja tanulmányában William Preston Jr.⁶⁵

A bevándorlási politika alakulása ugyancsak több kutató témája az USA-ban. Az 1920-as években hozott korlátozó törvényekig legjobban Higham „Strangers of the Land” (Idegenek az országban) c. művében követhető nyomon.⁶⁶ Az 1924–1959 közötti időszak törvényhozásai, a kormány, a kongresszus politikája a nemzeti eredettel kapcsolatos rendeletről kezdve egészen a McCarthy Act törvénybe iktatásáig a tárgya Robert A. Divine könyvének. A szerző, bár a lobby-tevékenységről és bizonyos kérdésekről folyó nyilvános vitákról is szól, azokat elsősorban a Capitol Hill és a Fehér Ház szemszögéből nézi.⁶⁷

⁶¹ Higham, John: Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925. New Brunswick, N. Y. Rutgers University Press, 1955. –: Another Look at Nativism. Catholic Historical Review 44. 147–158.

⁶² Baltzell, E. Digby: The Protestant Establishment: Aristocracy and Castle in America. New York, Random House, 1964.

⁶³ Solomon, Barbara M.: Ancestors and Immigrants. A Changing New-England Tradition. Cambridge, Harvard University Press, 1956.; és Kinzer, Donald L.: An Episode in Anti-Catholicism. The American Protective Association. Seattle University of Washington Press, 1964.

⁶⁴ Murray, Robert K.: A Study in National Hysteria 1919–1920. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1955. és Coben, Stanley: A Study in Nativism: The American Red Scare of 1919–1920. Political Science Quarterly 79. 1964. 52–75. Nr. 1.

⁶⁵ Preston Jr., William: Aliens and Dissenters. Federal Suppression of Radicals 1903–1933.

⁶⁶ Higham, John: 1955.

⁶⁷ Divine, Robert A.: American Immigration Policy 1924–1952. New Haven, Yale University Press, 1957. Még részletesebb, de elfogultabb szemléletű munka Benneth, Marion T.: American Immigration Policies. Washington, Public Affairs Press, 1963.

A bevándorlók beilleszkedése és asszimilációja könnyítésére a közintézmények vagy magánosok erőfeszítéseit 1972 előtt csak kevésbé tanulmányozták. Az első világháború előtti kormányprogramokra és önkéntes társadalmi akciókra koncentrált Edward Hartmann „The Movement to Americanize the Immigrant” c. műve.⁶⁸ Véleménye szerint bár ezeket a nemzeti egység megeremtése iránti háborús lelkesedés ihlette, nem voltak egyértelműen erőszakosak vagy rosszindulatúak a külföldiekkel szemben. Elsősorban az angol nyelv és az „amerikai ideálok” tanítását szorgalmazták, de együttérzéstől áthatva megkísérelték védeni az „idegeneket” a gazdasági kizsákmányolástól és segíteni őket jobb életkörülmények kialakításában. Az amerikanizáló mozgalom másik aspektusa: az ipar vezetőinek reagálása a többnyelvű munkaerőre, tárgya Gerd Kolman beszámolójának.⁶⁹ A termelékenység és a munkahatékonyság emelése érdekében a felvilágosultabb gyárosok üzemeikben jóléti és munkavédelmi programokat vezettek be. Az első világháború éveiben még ezen túlmenően a bevándorolt munkások számára amerikanizáló tanfolyamokat is szerveztek. E „jóakarató gyámkodási rendszer” alatt – ahogyan Kolman nevezi – munkavédelmi és jóléti szakemberekből társadalmi ellenőri csoportok alakultak.

Az újabban megjelent munkák ugyancsak kritikusan vizsgálják az amerikai bevándorlási politikát a Náci-Németországból menekült zsidókkal kapcsolatban. Főleg azt hangsúlyozzák, hogy több tényező, mégpedig a bürokratikus tehetetlenség, a kongresszus ellenzése és a közvélemény közönye, valamint az antiszemitizmus együttesen akadályozta meg, hogy az amerikai társadalom hatékonyan reagáljon az európai zsidók szorongatottságára. Bírálják személy szerint Franklin D. Rooseveltet is, hogy nem tett többet mentésük érdekében, bár a szerzők elismerik, hogy az akkori belpolitikai légkörben lehetetlennek látszott bármiféle közbenjárási álláspont kialakítása az Egyesült Államok részéről.⁷⁰

Hitler és Mussolini terrorja elől csupán szerencsés véletlenek során, keveseknek sikerült Európából elmenekülni és az Egyesült Államokban oltalmat lelteni például Európa legtehetségesebb tudósaiból és művészeiből. Az ő történetüket mondja el „Illustrious Immigrants”⁷¹ c. könyvében Laura Fermi, a híres atomfizikus felesége.

Az említett témánál nehezebb feladat a bevándorolt népcsoportok társadalomtörténetének, az etnikai kapcsolatok alakulásának vizsgálata. Az empirikus kutatások útmutatójaként a kulturális pluralizmus elmélete korábban sikertelennek bizonyult. Többnyire ugyanis triviális vagy negatív eredményt hoztak azok az erőfeszítések, amelyek arra irányultak, hogy megmutassák az etnikai szubkultúrák továbbélését. Azt természetesen nem volt nehéz megmutatni, hogy akik nem régen települtek az Egyesült Államokba, illetve akiket Amerikán belül szegregáltak, bizonyos sajátosságokat megtartottak. A hosszú távú megközelítések azonban rendszerint felfedték a megkülönböztető szokások és életmódok eltűnését az egymást követő nemzedékek esetében. Pl. a „Yankee City” alapos vizsgálatát követően 1945-ben W. Lloyd Warner azt a következtetést vonta le, hogy csak a

⁶⁸ Hartmann, Edward: *The Movement to Americanize the Immigrant*. New York, Columbia University Press, 1948.

⁶⁹ Kolman, Gerd: *Industrialization, Immigrants and Americanizers: The View from Milwaukee 1866–1921*. Madison State Historical Society of Wisconsin, 1967.

⁷⁰ Feingold, Henry L.: *The Politics of Rescue: The Roosevelt Administration and the Holocaust 1938–1945*. és Wyman, David S.: *Paper Walls. America and the Refugee Crisis 1938–1941*. University of Massachusetts, 1968.

⁷¹ Fermi, Laura: *Illustrious Immigrants*. University of Chicago Press, Chicago, 1968.

bőrszín által húzott vonal tud ellenállni az asszimilációs nyomásnak. Vagyis „az amerikai etnikai csoportok jövője korlátozottnak látszik, valószínű, hogy hamarosan beolvadnak”. Fő érv ellene: ha az amerikai kultúra ténylegesen etnikai szubkultúrák szövődéke, azaz szubkultúrákból tevődik össze, amelyek valamelyest eltérnek egymástól, és egyenlőek, valamint legalábbis harmonizálnak egymással, akkor a tudósoknak képeseknek kellene lenniök, hogy leírják azokat, és hogy egymáshoz való viszonyukat meghatározzák.

Az újabb történeti kutatások fő jellegzetessége, hogy előtérbe helyeződtek a közép-délkelet-európai bevándoroltak, az ún. „new immigrant”-ok is. A forrásbázis szélesítésével, új kérdések felvetésével és új módszerek alkalmazásával a korábbi megállapítások róluk kritikai revízió alá kerülnek. Többnyire azt a szemléletet juttatják kifejezésre, hogy az asszimiláció mégsem ment olyan gyorsan végbe, ahogyan a „melting pot” asszimilációs teória hatása alatt a korábbi történeti munkák állították. Teljesen egyetlen bevándorolt csoport sem tűnt el, amely Amerika földjére települt. Az asszimilációnak a közép-kelet-európai bevándoroltak nem voltak passzív alanyai, és annak erőszakos nyomása ellen igyekeztek védekezni. A velük szemben tanúsított előítéletek, a befogadó társadalom ellenséges magatartása, az asszimiláció erőltetése nagy szerepet játszott azokban a torzulásokban, amelyek közepette beilleszkedésük előrehaladt. Közösségeik élete, értékeik tanulmányozása szakemberek kellő alaposságát igényli.^{71a} A bevándoroltak „gyökértelenségét”, „elidegenedésüket”, az Oscar Handlin ábrázolását az utóbbi időben közép-kelet-európai bevándoroltakat illetően többen is megkérdőjelezték. R. J. Vecoli⁷² az olaszok példájára hivatkozva tagadja az elidegenedést, és hangsúlyozza az óhazai kultúra és közösségi kapcsolatok folyamatosságát, a „kontinuitást” a bevándorlók életében.

A múlt újraértékelési munkálataiban a történészek ráébredtek arra, hogy az etnikai közösségek történetének sikeres rekonstruálásához – mely R. J. Vecoli szerint az amerikai társadalomtörténetnek még ma is (az 1970-es években) elhanyagolt dimenziója – a csoportok kölcsönhatásainak, „interaction”-jainak megalapozott vizsgálataihoz hosszú és fáradságos előmunkálatokra van szükség. Mindenekelőtt fel kell tární és összegyűjteni a heterogén, szétszórt történeti forrásokat, elsősorban azokat, amelyek alapján a folyamatok a legközvetlenebbül dokumentálhatók. Ennek következtében az 1970-es évektől fellendültek a bibliográfiai munkálatok,⁷³ növekedtek az erőfeszítések új források bevonására, új kérdések felvetésére és módszerek alkalmazására, új megközelítésekre. A statisztikai elemzések, a kvantitatív módszer alkalmazása mellett – ami a bevándorlási folyamatok, közösségek tanulmányozásához, de főleg a társadalmi mobilitás vizsgálatához nyújt segítséget – kezd népszerűbbé válni az „oral history” és a bevándoroltak saját irodalmának tanulmányozása.

Az utóbbi időkben történészek egyre inkább kezdik hangsúlyozni, hogy az etnikum területén, ha tisztességesen akarják végezni kutatásaikat, nem szabad hogy semmibe

^{71a} Randall M. Miller–Thomas Marzik: *Immigrant and Religion in Urban Amerika*. Philadelphia, 1977.

⁷² Vecoli, Rudolph J.: *Contadini in Chicago: a Critique of „The Uprooted.”* *Journal of American History*. 1954. No. 1. 407–417. és Weinberg, Nathaniel E.: *Ethnic Identity in Industrial Cleveland- The Hungarians 1900–1920*. *Ohio History*. Vol. 86. No. 3. 1977. 171–186.

⁷³ Ld. pl. Bentley, G. Carter: *Studies in Ethnicity and Nationality. An Annotated Bibliography*, Seattle, 1978. magyarokról: Kovács Ilona: *The Hungarians in the United States. An Annotated Bibliography Thesis*. Kent State University, 1975.

vegyék a népi és az orális forrásokat, és tovább kell hogy haladjanak az ún. „gondnokok” (a befogadó társadalom velük kapcsolatba lépő képviselőinek) irodalmán, illetve azokon a történeti forrásokon, amelyeket azok nyújtanak. A bevándoroltak közösségei, etnikai identitásuk és az asszimilálás kérdései más megvilágítást nyernek, ha azokat nemcsak „kívülről” hanem „belülről”, pl. a csoportok saját irodalmi forrásaiból is tanulmányozzák.⁷⁴

A közép-kelet-európai bevándorlók etnikai közösségeinek történeti vizsgálatai újabbban tehát az etnikus „újraéledés” hatása alatt bontakoznak.⁷⁵ Szorgalmazói és kutatói leginkább a „new immigrant”-ok második vagy harmadik nemzedékéből kerülnek ki. Nem lehet azonban állítani, hogy az etnikumok történeti kutatásaiban ez az irányzat ma az egyedüli az Egyesült Államokban. Vannak, akik „új megközelítéseket” hirdetve a bevándorlás történetének megértéséhez kulcsként mind kulturális, mind strukturális vonatkozásban ismételt az asszimilációt hangsúlyozzák.

A gazdasági bevándoroltakat Timothy L. Smith⁷⁶ szerint például nem a kényszerítő amerikanizáló politika szenvedő alanyaiként kell vizsgálni: a bevándorlók lelkesen törekedtek az asszimilációra, eszközként használva azt fel maguk és gyermekeik jobbléte érdekében. Hansen nézeteit magáévá téve hangsúlyozza, hogy „amerikaiak voltak már, még mielőtt partra szálltak volna”, és hogy a kemény munkát, a takarékossgot és az egyéni ambíciót illetően az újonnan jövők osztoztak az Amerikában születettek alapvető értékítéleteiben.

Az asszimilációról az újabb nézeteket és elméleteket továbbra is elsősorban szociológusok fogalmazzák meg – ezek hatnak, érvényesülnek a történészek munkáiban. Az 1950-es évek a „melting pot” finomításának éve. A kulturális pluralisták, elismerve, hogy Amerikában az etnikai csoportok idővel elveszítik speciális identitásukat, a „triple” vagy „multi melting pot”-ot hangsúlyozták. Ez időszak (Eisenhower-éra) „vallási újjáéledését” a „triple melting pot” koncepciójának felvetésével próbálta például Herberg⁷⁷ megmagyarázni. Nézete szerint, ha az amerikai etnikai csoportok idővel el is veszítik speciális identitásukat, funkcióikat a vallási közösségek veszik át. A vallás a valóban maradandó dimenziója a kultúrának és alapja az amerikai pluralizmusnak. A bevándorlók unokái az eredendő etnikai definíciókat bár már teljesen visszautasítják, a harmadik generáció „visszatérésének” jelensége azonban azáltal manifesztálódik, hogy mint protestánsok, katolikusok vagy zsidók ismerik el identitásukat.

Az etnikai csoportok szívósságát tapasztalva az amerikai társadalomban, a pluralisztikus karakter továbbélésének megmagyarázására egyes írók az 1960-as évektől különböző teóriákat javasolnak. Nathan Glazer és Daniel F. Moynihan hatásos munkájukban a „Beyond the Melting Pot”-ban kijelentik: „A melting pot-nak az a csattanója, hogy nem valósult meg.” New York City öt népesebb etnikai csoportja: néger, zsidó, portorikóiak, olaszok és írek elemzésére támaszkodva állítják, hogy az etnikum az amerikai

⁷⁴ J. Harney: Canadian Ethnic Studies, 1975.

⁷⁵ Josef J. Barton: Peasants and Strangers: Italians, Rumanians, and Slovaks in an American City, 1890–1950. Cambridge, Harvard University Press, 1975.

⁷⁶ Smith, Timothy L.: New Approaches to the History of Immigration in Twentieth Century America. American Historical Review, 1966. július 1265–79.

⁷⁷ Herberg, W.: Protestant, Catholic, Jew: An Essay in American Religious Sociology. Garden City, N. Y. Doubledan, 1955.

társadalomban az élet minden szféráját áthatja. Szerintük ennek az a magyarázata, hogy az etnikai csoportok nemcsak az egyén identitásának forrásai, hanem érdekcsoportokká is válnak, amelyeknek segítségével az emberek igyekeznek pozícióikat a társadalomban megvédeni és előrevinni.

Az 1960-as évek végén, amikor a vallásosság hulláma leapadt, a pluralista tradíció nevében dolgozta ki Milton M. Gordon,⁷⁸ „strukturális pluralista” elméletét. Az „Assimilation in American Life” c. munkájában áttekinti és kritikailag értékeli az asszimilációnak három egymással vetélkedő ideológiáját; az angolkonformizmust, a „melting pot”-ot és a kulturális pluralizmust. Ezután Gordon az asszimilációról saját teóriáját ismerteti, illetve modelljét állítja fel. Nemfogadván el a szokvány feltételezését, azaz hogy az etnicitás a kultúrában és ideológiában rejlik, azt fejtegeti, hogy egy csoport akkor is fenntartja még saját társadalmi életét, miután már elvesztette megkülönböztető kultúráját. Véleménye szerint az etnikai identitás elsősorban nem kulturális, hanem strukturális. Nyersen leszögezve, nem az számít, hogy mit gondolsz, hanem hogy ki a társaságod. Nem a kultúrára apellál tehát, hanem a viselkedés pusztá tényeibe helyezi az etnikai köteléket.

Elképzelése szerint az amerikai társadalomban a pluralizmus magában a társadalmi struktúrában és az emberi kapcsolatokban marad fenn, s ezzel párhuzamosan halad a kulturális asszimiláció, ami a nyelv, a viselkedés az értékek átvételében nyilvánul meg. Gordon munkája, miközben a pluralista tradíció nevében íródott, ugyanakkor óvatosságra int: változékonyság, higgadság, és „demokratikus szabad választás a csoportok és egyedek számára” legyen alapvető, hosszú távú célkitűzés.

Az amerikai asszimilációs folyamat egésze kritikai szociológiai elemzésének tekinthető Joshua Fishman⁷⁹ tanulmányai. Az etnikai kultúra – az anyanyelv – megtartásáért folytatott küzdelmet, mint az etnikum történetének elhanyagolt aspektusát hozta új témaként előtérbe alapozó jellegű „Language Loyalty in the United States” c. művében. Szemben azokkal a korábbi és optimista elgondolásokkal, hogy a bevándorlók örömmel vetették le velük született örökségüket, Fishman állítása szerint hatalmas erőfeszítéseket tettek kultúrájuk és nyelvük megtartására. A teljes kulturális asszimilációra irányuló nyomással szemben az etnikumok ellenállását német, francia–kanadai, spanyol, ukrán és magyar csoportok nyelvfenntartási törekvései vizsgálatának eredményeivel dokumentálja. Harcuk ismertetése a „de-etnizálás” rohamai ellen, küzdelmeik eredeti nyelvük és kultúrájuk fenntartása céljából az amerikai társadalomtörténet sajnálatosan elhanyagolt területe. Rendkívül fontosnak tartja ezek további vizsgálatát. Tagadja a „melting pot” elméletének érvényességét, és azzal érvel, hogy az amerikai társadalom vitalitását a nyelvi és etnikai csoportok kulturális mozaikjainak köszönheti. Az etnikai kultúrák hanyatlását az amerikai társadalom jövője szempontjából nem tartja üdvösnek. Jelenlegi „újraéledésüket” az amerikai kultúra életképessége és változatossága szempontjából jelentős pozitívumnak tekinti. Realisztikusan látja viszont, hogy az etnikai aspirációk, azaz a kulturális pluralizmus beteljesedése elsősorban azon múlik, hogy az Egyesült Államok politikai és oktatási vezetése

⁷⁸ Gordon, Milton M.: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York, Oxford University Press, 1964.

⁷⁹ Fishman, Joshua: *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of New-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups*. *Jamia Linguarum*, Series Mainor 21. The Hague: Morton, 1966.

milyen komolyan kötelezi el magát az amerikai kultúra sokfélesége ügyének. Fishman munkásságának jellegzetessége, hogy szakszerű elemzés, ugyanakkor lelkes kiállítás az etnikai pluralista társadalompolitika mellett.

A történeti kutatásokra minden valószínűség szerint elméletileg stimulálóan hat John Higham „Send these to me” c. könyve,⁸⁰ amely az etnicitásról, az etnikai kapcsolatokról a korábbiaknál tisztább koncepciót tartalmaz. Modelljét – amely „pluralistic integration”-nek nevez – az asszimiláció és a pluralista elméletek, törekvések történeti áttekintése és az 1960-as évek végétől az amerikai társadalomban mutatkozó „etnikus visszatérés”, „etnikus magabiztosság” figyelembevételével, tanulmányozásával alakította ki.

J. Higham az asszimilációs és a pluralista tendenciák szintézisében látja az amerikai társadalom multietnikus kapcsolatainak jellegzetességeit. (Van hasonlóság Park és Higham modellje között, azzal a lényeges különbséggel, hogy Park az etnicitás szakaszát gyorsabban eltűnőnek, rövidebbnek határozza meg.) J. Higham pluralista integrációs elméleti modelljében az etnikai határoknak sem teljes kiküszöbölésére, sem sértetlen fenntartására nincs törekvés. Érvényesül és érvényesülni fog egy külön kultúra, amelyet minden egyed megközelíthet, miközben a kisebbségek erőfeszítései saját integritásuk megtartására és növelésére támogatást kapnak. Ha megkülönböztetést teszünk – hangsúlyozza – az etnikai határok és az etnikai mag között, akkor elvileg a kettős kötelezettség teljesíthető. Modelljében az etnikai határai erősítéséhez egyik csoport sem kapja meg az általános közösség támogatását, mivel minden etnikai határt áthághatónak kell elismerni. Tisztelni kell viszont az „etnikai mag”-ot, mint a társadalmi akció fennmaradó központjait. Ezek, ha önfenntartásuk megköveteli, kérhetik, hogy rájuk ne vonatkozzanak bizonyos általános szabályok. Mint például, amit egyes államokban az „Amish”-ek tesznek, amikor az iskolatörvények alól mentességet kérnek. A történelem tapasztalatai elég alapot adnak annak feltételezésére, hogy egy ilyen (kevert) séma tartós életerőt fejlesszen ki egy technológiai racionalitással átítatott világban.

Mind az integráció (asszimiláció), mind az etnikai kohézió becsültre méltó célok, és tudomásul kell venni, hogy azokat a különböző egyének különböző mértékben fogadják el. Az etnicitás intenzitása hatalmas különbségeket mutat egyik vagy másik személyben. Bizonyos értelme van az amerikaiak többségénél, de intenzív értelmet viszonylag csak keveseknél nyer. Higham úgy véli, hogy az Egyesült Államokban az etnikai identitásban mindössze a kisebbségek kisebbsége lát és fog kizárólagos lojalitást látni.

Különösen figyelemre méltó Higham munkájában az asszimiláció- és a pluralizmus-elméletek és törekvések kölcsönhatásának történeti elemzése. Manapság divatosak és szokásosak (főleg publicisztikában, ritkábban irodalmi művekben, de olykor még tudományos igényű publikációkban is) olyan kijelentések, melyek amikor a „melting pot”-ot tagadják, és bukását hirdetik, azt a pluralizmus, a kulturális pluralizmus bigott antitézisének bélyegzik. Higham alapos és meggyőző elemzését nyújtja annak, hogy az etnikai pluralizmus az asszimilációból fakadó feszültségektől szenvedő egyes kisebbségek veszteségei elleni protestálásként keletkezett. A pluralizmus csak akkor válhatott meggyőző alternatívává, amikor általánossá váltak a kételyek arról, hogy demokratikus út-e az asszimilálás. Mindazonáltal a viszony az asszimiláció és a pluralizmus között nem egyszer-

⁸⁰ Higham, John: *Send these to me. Jews and other Immigrants in Urban America.* 1975.

rően az ellentétek dialektikája. Az a meggyőződés, hogy egy demokratikus társadalomnak őrizni kell az őt alkotó csoportok integritását, kezdettől fogva arra az asszimilációs folyamatra támaszkodott, amit visszautasítani látszott. A „kulturális pluralizmus” vonzá- sába elsősorban olyan etnikai csoportok kerültek, amelyeknek helyzete már eléggé megszilárdult ahhoz, hogy úgy képzeljék el, az állandó kisebbségi státus számukra előnyös lehet. Az etnikai pluralizmus elsősorban olyan kisebbségek szószólói számára rokonszen- ves, akik magabiztosan magukat az amerikai életnek nem periferiáján, hanem középpont- jában látják. Konklúziója tehát, hogy az etnikai pluralizmus azok előtt bizonyult és bizonyul ma is legvonzóbbnak, akik többé-kevésbé már asszimilálódtak. A kulturális pluralizmus tehát maga is az amerikai „melting pot” terméke.

A történeti tények feltárása, a történeti kutatások kiszélesítése erősíthetik vagy éppen megkérdőjelezhetik a különféle elméleteket az etnikai kapcsolatokról. A bevándorolt csoportok asszimilációjának tényleges történeti folyamatáról, jellegzetességeiről ugyanis napjainkig kevés, és főleg kevés a megbízható, széles bázisú történeti tények vizsgálatán alapuló elemzés. Az asszimilációnak mind a teljes beolvadást, mind az etnikai pluralizmust, az etnicitás állandóságát hirdető elméletei jelenleg éppen úgy, mint a múltban, inkább célszisztémák, társadalmi ideálok és csoporttörekvések megfogalmazá- sainak keretében születtek, és inkább fejezik ki az asszimiláció elért vagy a különböző csoportok által óhajtott formáját, mint a tényleges valóságot.